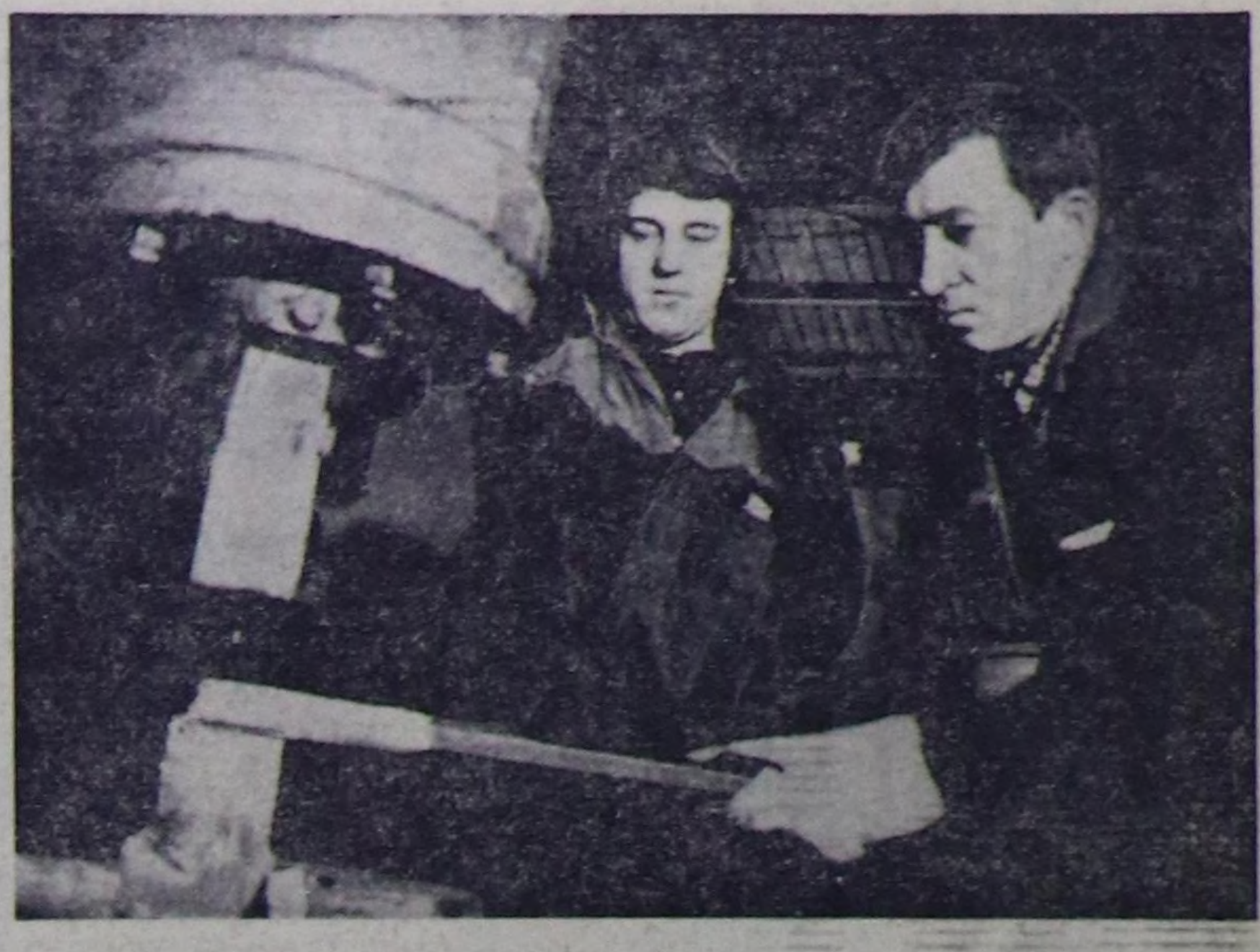
Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 56 (11254) | 1980 чылдың март 5, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 кеп.

Кызылдың пассажир АТБ-зиниң септелге-механиктиг мастерскаязының дарганнаар цегинде янзы-бүрү артык кезектерни белеткеп, үрелген кылыгларны катап эде кылып-даа турар.

Ында бедик мергежилдиг дарганнар, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары алышкылар Валерий Михайлович болгаш Владимир Михайлович Громовтар планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип турар. Январьның, февральдың планын олар 110—115 хуу күүсеткеннер. Бүдүрүлгеде «Мергежилдиң тергиини» социалистиг чарышка олар тиилекчи болганнар.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) Валерий Михайлович болгаш Владимир Михайлович Громовтар ажыл үезинде.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

КЫШТАГЛААШКЫН — ШАЛЫПЧЫ АЖЫЛ-ИШ

Тока аттыг совхозта бөгүнге чедир 4200 хой төрээн, 4350 хураган алдынган.

КОДАН БҮРҮЗҮНДЕ

Хой ажылдыг Тока аттыг совхоз республиканың күрүнеге садып турар чиңге-нарын дүгүнүң 4,5 хуузун берип турар.

Хой ажылында чамдык чаа чүүлдерни ында ажыглап эгелээн. Мурнунда Элегестиң малчыннары хойну чазын орай төрүдер турган. Ооң ажык чогун барымдаалааш, ам кыжын төрүдер апарган. Ийиде, мурнунда бир коданга-ла 650-ден 750 чедир төрүүр хой турда, чаш хураганнарны ажаап, азыраары дыка берге турган. Ам бир коданга-ла 500—550 хой турар кылдыр доктааткан. Оон аңгыда төрүүр коданнар чоогунга көк-суланы тарып, орта малды кадарып турар.

Амгы үеде совхозта хой оолдап турар. Т. Дортуй-оолдуң кыштаа Карышкак деп черде. Кажаа-хораазы эрги, чүгле хураган турар чаа кажааны чоокта тудуп, ажыглалга киирген. Ооң малга таарымчалыы аажок. Торлаа Долаанович үргүлчү-ле бедик түңнелдерлиг ажылдап келген. Тодаргайлаарга, 100 хойдан-на 110-дан 129 чедир хураганнарны камгалап ап, совхозунга дужаап берип чораан. Хойжунуң дузалакчызы, кадайы Шагдыр Ыйма-Хуураковна чаш хураганнарны өстүрүп, доруктурарынга аажок мергежээн. Ам оларның коданында 418 хой төрээн, ооң хураганнары менди.

Шагдыр Ыйма-Хуураковна сакманчыларга арга-сүмени берип, олар-биле демниг ажылдап турар. Ол чылдың-на хөй хураганны доруктуруп келген. Амгы үеде ооң удуртулгазы-биле Зоя Нарамандал, Александр Биче-оол, Салгакчы Борбак-оол олар 95-тен 130 чедир хураганнарны ыдып-тудуп турар.

Совхозтуң бүгү төрүүр хоюн Кулузун бригадазында мөөңнээн. Төрүүр 7092 хойдан бөгүнге чедир 4200 ажыг баш төрээн. Оон 4350 хураганны ам доруктуруп турар. Бо дээрге эки көргүзүг. Хойну кыжын төрүдериниң бир ажыктыг талазы ол. Бригадир М. Шогжалдың чугаазындан алырга, хар улуг-даа болза төрүүр хойларның күш-деңгели эки, хураганнары шыырак, боткур. Зоотехниктиг чурум ёзугаар алырга, хойдан-на хураган алыр дизе, хамыктың мурнунда ону семиртип ап, ооң уксаазын экижидер херек. Бо негелделер Тока аттыг совхозта күүсеттинип турар.

Торлаа Долаанович кадарган малын эки семиртип алыр. Чайгы үеде эртенги, кежээки сериинни кол ажыглаар. Оон башка хову черге ышкам изигде мал эки оъттай алыр эвес. Хойжу кыштааның чанында 5 гектар хире көк сула тараан. Ону күзүн камнап алгаш, январь эгезинде кээп мал кадарар. Ындыг чем аажок хоолуг, малга ажыктыг. Ол эки дуржулга. Ону өске-даа ажылагыйлар ажыглаар болза эки.

Торлаа Долаанович хойну чайын шуут даң бажында-ла одарже үндүрүптер. Бистиң чамдык хойжуларывыс болза чайын хүн дургузу узун, мал тоттур оъттап четтигиптер-ле дээш, хоюн орайга чедир кажаалап алган турар болгай. Ол канчап-даа таарышпас. Малчынның чалгаазы оон көстүп турар-дыр. Эртен даң бажында малды кадарарга, оът-сиген чымчак болурун база утпас херек. Ынчангаш ол мал чииринге таарымчалыг, дүрген сиңиичел болур.

Бригадир-биле ол аалга тургаш, Торлаа биле Шагдыр Дортуй-оолдарның мал-маганны ажаап, азыраарынга дуржулгазын, оларның кызымаан, малының хүр-мендизин магадап чугаалажып турдувус. Аалды долгандыр чүм хар шыпкан. Чамдык кыштагларда дег, өденче үнген, кирген хой оруу-даа чок. Мал чеми четчир болгаш хойну тургузу азырап турар.

Дараазында Ортааны-Тал деп черде сурагдыг хойжулар Татьяна биле Көржең-оол Санааларның аалынга келдивис. Бо дээрге 26 чыл дургузунда хойжулап келген, улуг дуржулгалыг улус. Бөгүнде оларның кадарган малы хүр-менди. 537 хойдан 361 баш төрээн, он дөрт ийис бар. Коданда ажыл хайнышкынныг. Сакманчылар Маны-Хая Бурзун-оол, Катя Санаа, Оржак Бичинмаа олар 118-тен 138 чедир хураганнарны семис шыыраң кылдыр азырап, доруктуруп турар. Оон аңгыда Кызылда кадээ ажыл-агый техникумунуң сургуулдары Аля Ондар, Февраль Намзырай практика эрттирип, сакманчылап турар болду.

Үстүнде адаан хойжуларывыстың бир эки чүүлү болза малды боттары тарып боозадып турары. Хойну тарып боозадыр хуусаазы, ооң төрүүр үези база дөмей. Чамдык малчыннарның кадарган хоюнуң кужу дөмей эвес болганы-биле оларны тарып боозадыр хуусаазы узамдыгар, хураганнаар үези база аңгы-аңгы болур. Ол чорук зоотехниктиг негелдеге дүүшпес.

Татьяна Санаа биле Шагдыр-оол Дортуй-оол хойну хөй чыл дургузунда боттары тарып боозадып келген. Оларның чылдың-на хөй хураган алырының бир чылдагааны ында.

Аныяк кадарчы Алексей Борбак-оолдуң коданында ажыл-иш чымыштыг. Ооң коданында амгы үеде 520 хоюндан 356 баш төрээн, хураганнар шупту онча-менди. Малдың чаш төлүн бүрүн алырынга улуг назылыг сакманчылар Чичинмаа Монгуш, Севээн Монгуш олар эки дузалажып, 98-тен 101 хураганны ажаап, доруктуруп турар.

Элегестиң дуржулгалыг малчыны Биче-кыс Монгуштуң коданында 515 хоюнуң 376-зы төрээн. Он дөрт хой ийистээн. Бо чылын алган социалистиг хүлээлгезин ол малчын күүседир дээрзинге бүзүрелдиг.

Тока аттыг совхозтуң хойжуларында байдал мындыг-дыр. Ооң-биле кады чамдык четпестерни база ыттавайн барып болбас. Чүл дээрге, совхоз төвүнден болгаш Кызылдан мал чеми сөөртүр техника чедишпес. Сула эвээш. Аргалыг болза ол хоолулуг чемни амдыгаштан-на хураганнарга берип эгелей бээр ужурлуг. Малга сиген каап бээр шагжалар ам-даа чедишпес. Ооң уламындан мал чемин чамдыкта хой чаза базып турар. Чаңгыс килограмм сиген, саваң амгы үеде үнелиг дээрзин утпас херек.

Нарын дүктүг хойларны ажаарынга калориферлер ыяап-ла херек, а бо совхозта олар чедишпес. Ол ышкаш электри лампочкалары чамдык коданнарда чок. Бир четпес чүүл болза, төрээн хойларны база оларның хураганнарын демдектээр «Овцевод» дээр будун шуут чок. Оон ыңай сакманчылар чурттаар бажыңнар чедишпейн турар.

Элегестиң хойжулары бо чылын бедик сорунтуг ажылдап турар. Олар боттарының салган сорулгазын чедиишкинниг күүседиринге бүзүрелдиглер. Ынчалзажок совхозтуң дирекциязы, тускай эртемниглери малчыннарже доктаамал кичээнгей салыры эргежок чугула.

Ч. ХЕРТЕК.

Кадээ ажыл-агый министерствозунуң хой ажылының талазы-биле килдизиниң эргелекчизи.

КЕЛИР КҮСТҮҢ ДҮЖҮДҮНГЕ

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» совхозунуң тараажылары онгу беш чылдың доозукчу чылында часкы хову ажылдарынга багай эвес белеткенип турар. Бо чылын совхоз тараа культураларының 440 тонна үрезиннерин ийи катап арыглааш, чажарынга белеткеп алган.

Совхоз ниитизи-биле 2795 гектар черге тараа культураларын болгаш хөй база чаңгыс чылдыг мал чеми культураларны тарыыр.

Хову-шөлдерниң үнүш-дүжүткүрүн бедидери-биле органиктиг чемишчидилге тегериниң планын ажыр күүседип, 1140 тоннаның орнунга 1400 тонналы төккен. Ол дээрге келир күстүң чаагай дүжүдүнүң эң-не кол магадылалы болур.

Өдек сөөртүлгезинге трактористер Кара-Сал Оолак, Дары-Хөө Озук-оол, Хертек Дамдын-оол хүн нормазын 120-130 хуу күүседип, мурнакчылар болганнар.

С. КАРА-САЛ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгутканының дугайында шынзылганы Л. И. Брежневке тывысканы

РСФСР-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгутканының дугайында шынзылганы СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневке март 3-те Кремльге тывыскан.

Москва хоорайның Бауман соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязының даргазы В. И. Семешкин ол шынзылганы тывыскан. Россия Федерациязының күрүне эрге-чагыргазының дээди органынга депутатка соңгутканы-биле Леонид Ильичиге соңгукчуларның өмүнээзинден чүректиң ханызындан изиг байырны ол чедирген. Бүгү совет кижилер-биле бир дөмей, районнуң ажылчы чоннары боттарының бадылаашкыннарын коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң бузулбас бөлүүнүң кандидаттары дээш чаңгыс эп-сеткилдиг бергеннер. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң иштики база даштыкы ленинчи политиказын, СЭКП Төп Комитединиң хөй талалыг болгаш үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазын боттарының извин-биле деткип турарын олар база ла гын көргүскеннер.

Шынзылганы ап тура, Л. И. Брежневтиң чугаалааны:

Эргим эштер!

РСФСР-ниң Дээди Совединиң ам шуут депутады болу бергеним-биле холбаштыр Москваның Бауман соңгулда округунуң соңгукчуларынга өөрүп четтиргенимни илергейлээримни медээ чөпшээреп көрүңер. Оларның бүзүрелин кончуг үнелээр мен.

Бистиң чуртувуска соңгулдалар кезээде долу чаңгыс эптиг байдалында эртери чаңчыл апарган. Ынчанмыже совет улустуң сырый каттыжышкыны — шыдыраңгай болуушкун, бистиң улуг чоргааралдаашкынывыстың чүүлү-дүр дээрзин онзалап демдеглексей-дир мен.

Партия кажан-даа тамчылын болдап көрбээн, оон аттаары кезээ шагда чаалап алдынган чүүл кылдыр кажан-даа санап көрбээн. Ынчангаш харын бөгүн дүүнгүзүнден хейнү кылырын, чоннуң чаагай чоруунуң иштүрүнде арбын беримчелиг ажылдаарын күзеп турар бис.

Тайбыңны хандырарындан артык, коммунистиг ниитилелди тургузарындан артык бедик болгаш амыдыралчы эрге-ажыктар бистиң чонувуста чок. Коммунистиг партияның бүгү политиказы, оон бүгү практиктиг ажыл-херектери харын ол эрге-ажыктарны хандырарынга чагырткан.

Илергейлээн кичээнгейиңер дээш буянныг чаагай сөстериңер дээш силерге өөрүп четтирдим, эштер.

* * *

Шынзылганы тывысып турарының үезинде СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүну, СЭКП-ниң Москва хоорайкомунуң бирги секретары В. В. Гришин, Москва хоорайның партияның Бауман райкомунуң бирги секретары С. А. Купреев турган.

(СЭТА).

РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОВХОЗТАРЫНДА ХОЙ ООЛДААШКЫНЫ

(февраль 29-та медээ-биле)

Районнар	төрүүр хойларның саны	төрээни 1979	төрээни 1980	камгалап алдынган төл 1979	камгалап алдынган төл 1980
Бай-Тайга	41294	22757	18898	22630	18652
Мөңгүн-Тайга	29793	16073	19427	16073	19377
Барыын-Хемчик	30200	20719	19535	20714	19275
Өвүр	38131	23767	25086	23704	24930
Чөөн-Хемчик	64367	44237	38640	44814	38539
Улуг-Хем	77675	50187	36115	49923	35750
Таңды	52714	10796	17489	10771	17439
Бий-Хем	34817	19568	19595	19493	19510
Тожу	3156	2163	829	2118	806
Каа-Хем	24116	8229	10742	7981	10374
Тес-Хем	41160	19182	15128	19184	14616
Эрзин	44207	21375	25161	21367	24810
Кызыл район	35934	24033	17881	23921	17116
Республика	517564	283086	264526	282693	261194

Үстүнде медээ ёзугаар алырга, эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, 18560 хой эвээш төрээн.

Эрткен чылын февраль 29-ка чедир республикага 1143 хураган өлген турган, а бо чылын ол сан 3384 баш чедир көвүдээн.

Ара салган болгаш өлүг төрүттүнген хураганнарның саны эрткен чылдагы деңнелинден 4381 баш көвүдээн.

Республикада камгалап алган хураганнарның ниити саны эрткен чылдаазындан 21499 башка эвээжээн.

Хойнуң эрткен чылдаазындан эвээш оолдап турарының кол-ла чылдагааны—эдержилгени орайтадып, тарып боозадылганы куду шынарлыг чорутканында.

Эрткен чайын малды багай семиртпекенинден, мал чемнерин херeглеттинип турарынга чедир белеткеп албаанындан, амгы үеде чаш төлдүң ажаалда-тежээлдезиниң багай болганындан, аарыглардан база өске-даа янзы-бүрү чылдагааннардан чаш төл дыка хорап турар. Бо кыжын хар улуг душкени, одар-белчиир талазы-биле бергедээшкиннерниң тургустунганы маңаа база улуг салдар чедирген. Ынчалзажок мындыг берге байдалдың тургустунган кол-ла чылдагааны совхозтар удуртукчуларының, специалистерниң болгаш малчыннарның харысалга чогундан, кыштаглаашкынга багай белеткенип, ону эки эрттирер дээш бүгү талалыг хемчеглерни ой-шаанда ап чорутпайн турганындан болган. Маңаа ылаңгыя Кызыл, Каа-Хем, Улуг-Хем, Тес-Хем, Эрзин, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарда дыка дүвүренчиг байдалды айтыр херек. Адаттынган районнарның партия, совет, ажыл-агый органнары, совхозтарның удуртукчулары болгаш специалистери малдың чаш төлүнүң өлүп хораар чоруун доктаадып, чидиригни эвээжедир, чаш төлдү менди камгалап алыр база доруктурар талазы-биле онзагай хемчеглерни алыр ужурлуг.

АПРЕЛЬ 19 — КОММУНИСТИГ СУББОТНИК ХҮНҮ

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың транспорт цегиниң чолаачылары, септекчилери, бульдозерчилери апрель 19-та болур коммунистиг субботникти эрттиририниң бүгү план-хемчеглерин ажылдап кылган, орта хынамчалыг белеткенип турарлар.

Субботник хүнүнде БелАЗ-540 деп маркалыг машиналарның чолаачылары 40.500 тонна даг массазын рудниктен арыглал фабриказынче сөөртүрүн хүлээнгеннер. Оон аңгыда дузалал транспорттуң 94 чолаачылары орук шугумунга ол хүн ниитизи-биле 620 шакты ажылдаар, оларның 15-и боттарының камнап алган кыпар-чаар материалдары-биле ажылдап хүнзээр.

Септекчилерден 68 кижи ол хүн 20 янзы-бүрү машиналарның техниктиг хандырылгазын кылып, септелгениң чорудар болгаш ол хүн 50 киловатт-шак электроэнергияны камнап алырын хүлээнгеннер.

Дыка хөй ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар боттарының цегиниң даштынга чаагайжыдылгага ажылдаар.

Апрельдиң 19-та транспорт цегинден субботникке 329 кижи ажылдап үнер болгаш онгу беш чылдың фондузунче 1800 рубльди шилчидерин шиитпирлээн.

Х. МОНГУШ.

* * *

Барыын-Хемчик районда 1649 дугаарлыг оруж-тудуг участогунуң коллективи В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 110 чыл болур оюнга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуражып, апрель 19-та болур коммунистиг субботникте кылыр ажылдарын планнаан. Ол хүн оруукчулар Кызыл-Мажалык биле Аянгаты суур аразында оруктуң капитал септелгезин кылырын шиитпирлээн.

Ниитизи-биле субботникке коллективтиң 50 ажылдакчылары беш трактор, ийи автомашина-биле ажылдап хүнзээш, 680 рубльдиң ажылын кылып, оон 200 рубльди онгу беш чылдың фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

БИСТИҢ КОРР.

МЕНДИ ДОРУГУП ТУРАР

«О.Шынаа» совхозта хой оолдаашкыны уламчылап турар. Хойжулар чаш хураганнарны менди камгалап алган.

Бо чылын совхозка 13 муң хой оолдаар. Ам 3, 4 дугаар бригадаларда мал хүр кыштаглап турар. Хойжулар С. Уржанай, Ш. Тумат, В. Аракчаа, А. Ондар эки ажылдап турарлар. Оларның коданнарында чаш төл хорамча чок.

Малды сүт-биле хандырарын экижиткен. Чолаачылар А. Сандак, А. Чооду, А. Байыр-оол боттарының хүлээнген ажылын ак сеткилдиг күүседип турарлар.

Совхозта чаа төрүттүнген 6350 баш хураган онча-менди. Оларның ажаалда, чемгерилгези багай эвес.

М. ТИРЧИН.

Тес-Хем район.

* * *

Ирбитейде өшкү бригадазы «Торгалыг» совхозтуң Чаа-Суур салбырынга хамааржыр. Бригаданың малчыннары өшкү бүрүзүнден-не анайны камгалап алыр дээш социалистиг чарышта идепкейлиг киржип турарлар. Оларның хайгааралдында 5600 өшкү кышты хүр ажып турар. Кодан бүрүзү мал чеми-биле хандыртынган. Суг сөөртүр машиналар доктаамал кээп турар. Салбырның мал эмчилери, активчилер коданнарда дежурныйлаашкынны организастап, доктаамал хайгааралды тургусканнар.

Малчыннар Б. Наксыл, Т. Согар 100 өшкүден-не 95 анайны камгалап алырын, 10 тонна сигенни белеткээрин, комсомолчу сакманчылар Роза Кыргыс, Чечек Кыргыс 150—150 анайны төрээн совхозунга өстүрүп бээрин хүлээнгеннер.

Б. ДОРЖУ.

Өвүр район.

БАЙДАЛ ӨСКЕРИЛБЕС БЕ?

Онгу беш чылда СЭКП Кызыл хоорокомунуң, хоорсоветтиң күүскомунуң болгаш ВЛКСМ хоорокомунуң шиитпирин ёзугаар республика найысылалының күрхайгаарал органнарының болгаш бүдүрүлге черлериниң төлээлекчилери кирген көрүлде комиссиязын тургускан. Ол комиссия оон бээр хоорайның үлетпүр бүдүрүлге коллективтеринге көрүлделерни кылып, оларның кылып турар продукциязының шынарын хөй удаа хынаан.

Комиссияның эрткен 1979 чылдың түңнелдеринге холбаштыр үндүрген шиитпири-биле онгу беш чылдың дөрткү чылында бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш ажылдың шыгнарын бедидер талазы-биле чүгээр ажылдап турган коллективтерни илередип, даараныга фабриказын бирги, мебель фабриказын—ийиги черни ээлээн деп санаан. Ол ышкаш «Росводпром» каттыжышкынның демир-бетон кылыглар заводунда продукцияның шынарын экижидер дээш ажылдың өске черлерден эки чорун турарын демдеглээн.

Эрткен чылдың түңнелдери база-ла шынар башкарарының системазын, дээшилгелиг технологияны болгаш мурнакчы дуржулганы кайда-ла калбаа-биле ажыглап турар болдур, ындыг коллективтерниң продукциязының шынары эки болурун көргүскен. Хоорайның күш-ажылчы коллективтери көрүлдеге киришкеш, чаа техниканы болгаш технологияны, ажылдың мурнакчы дуржулгазын нептередир талазы-биле

Шынар—ажылдың көрүнчүү

150 хемчеглерни боттандырып чоруткан. Ол ышкаш аттестаттаашкынга кирген продукцияның хемчээли 75 хуу чедип, 1978 чылдыындан 7 млн. рубльге хөй продукцияны бүдүрген.

Кызылдың даараныга фабриказының 3 кылыгларынга, эът комбинадының 3 хевир колбаса кылыгларынга күрүнениң Шынар демдээн тывыскан. Хоорайның бүдүрүлгелериң хөй санныг чаа-чаа продукцияны кылып эгелээн. Оларның аразында 37 хевирниң даараглары, 4 чүүл демир-бетон кылыглар, 4 хевирниң мебели болгаш өске-даа продукция бар. «Росводпром» каттыжышкынның кылыгларының оон мурнунда 87 хуузун баштайгы негелде ёзугаар хүлээп ап турган болза, эрткен чылын ол хуу 93,8 четкен. Кызылдың даараныга фабриказының продукциязының 96 чедир хуузун баштайгы негелдеде-ле дужаап турар апарган. «Тыва көдээ тудуг» трестиң ДБК заводунда, «Сельхозтехниканың» районнар аразының каттыжышкынында, сүт заводунда үрей кылыр чоруктан болгаш ону эдеринден чидириг дыка эвээжээн. Оларга Кызылдың мебель фабриказының, сайгарылга баазазының, караа көзүлдестерниң Бүгү-россия ниитилелиниң өөредилге чериниң коллективтерин база хамаарыштырып болур.

Ынчалза-даа шынар дээш демисел республика найысылалының үлетпүр бүдүрүлге коллективтериниң хөй кезиинде куду деңнелде тургустунган дээрзин хыналдалар бадыткап турар. Продукцияның шынарын экижидери-биле боттандырып чорудары-биле хүлээп алган хемчеглерни бедин күүсетпээн коллективтер бар. Ооң түңнелинде чамдык бүдүрүлге черлериниң продукциязының шынары экижиир хамаан чок, улам баксырап турар. Чижээ, сүт комбинадынга планда айыттынган 32 хемчеглерниң чүгле 22-зи күүсеттинген. Ол-ла коллективте үрей кылыр чоруктан 9 муң рубльдиң чидирии болдунган. Кызылдың туйбу заводунда, балык заводунда, «Тудуг кезектери» комбинатта болгаш Элегес-Аксының керамиктиг хана материалдарының заводунда шынар экижидер ажыл чорутттунмаан, ажыл шагы үзер, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр чоруктар хөй. Ол бүгү база-ла улуг чидиригни болдуруп турары чугаажок.

Аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлге черлеринде продукцияның шынары мурнукузу хевээр экиживейн турар. Чижээ, Кызылдың хлеб заводунуң хыналдага кирген продукциязының 30 хуузун браактаар ужурга таварышкан. Ол ышкаш балык заводу бирги сорттуң продукциязын 95,2 хуу чедир кылып үндүрер турган, ону чүгле 78,8 хуу чедирген.

Продукцияның шынарының куду бооп турарының кол-ла чылдагааны шынарны башкарарының комплекстиг системазын тооп көрбези, ону боттарынга ажыглавазы бооп турар. А ындыг коллективтерниң партия, профэвилел организациялары олче шуут кичээнгей салбайн турар-дыр. Ындыг черлерге пиво заводу, Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажылагыйы, база-ла туйбу заводу, хлеб заводу болгаш өске-даа коллективтер хамааржыр.

Онгу беш чылдың шиитпирлиг, сөөлгү чылы эгелээнден бээр ийи ай эрткен. Ындыг турбуже, баштайгы хыналдалардан алгаш көөрге, эрткен чылын-на продукцияның шынары куду, ону экижидериниң хемчеглерин албаан дээш чемеледип турган коллективтерниң көргүзүү ам-даа экиживээн бооп турар. Мурнакчы технологияны, дээшилгелиг аргаларны ажыглап, кижи бүрүзүнүң шынар дээш харысалгазын бедидери ындыг коллективтерниң хүн бүрү шиитпирлээр айтырыглары болур ужурлуг.

Р. ГАЛИНА.

Курхайгаарал лабораториязында улуг инженер.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 110 чыл оюнга

ЛЕНИНЧИ ИДЕЯЛАРНЫ ТЫВАГА НЕПТЕРЕТКЕНИ

1897 чылдың майда Владимир Ильич Ленин шөлүлгезин эрттирер чери Шушенское суурга чедип келген.

Шөлүлгеге турган, Ленин партияның программазының телевилелин ажылдап кылган болгаш оон ангыда үжен ажыг чогаалдарны бижээн. Политиктиг шөлүттүргеннерден Владимир Ильич түс чериин чурттакчы чонунун мээ-медерелинге ханы исти арттырып каан. Ленин дугайында чугаа-соот тыва чонга дыңналып кээп турар апарган. Лениннин хакас болгаш тыва араттар-биле ужурашканының дугайында дамчыыр төөгү болгаш тоолчургу чугаалар-даа бар.

Поляк революционер Ф. Я. Кон Минусинскиге Ленинге бир дугаар ужурашкан кижи ол. Оон соонда ол Тывага чораан. 1902—1903 чылдарда Кон Урянхай крайны эргээн. Ынчан орус тараачыннарны, тыва араттарны революцияның болгаш К. Маркстың В. И. Лениннин идеялары-биле ол таныштырып чораан. Ол бүгүнү К-Э. К. Кудажының «Феликс Кон» (Белек-кыс эмчи») деп шиизинде тода көргүскен.

В. И. Ленин дугайында дыка хөй чугааны Тывага орус ажылчын А. С. Петров тараткан. Чүге дизе оон авазы П. А. Петрованың Шушенскоеде бажыңынга Владимир Ильич 1898 чылдың июльдан 1900 чылдың январьга чедир чурттаан.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээнинин соонда Лениннин идеялары бүгү чурттарже тарай берген. Ол ышкаш Саян артында Тыва араттарже, бедик тайга-сыннар ажылдыр ленинчи идеяның чырыткылыг херели дээп келген. Оон Тыва черге нептередикчилери орус коммунистер, ажылчыннар болгаш күш-ажылчы тараачыннар болган. Большевиктер Н. Г. Крюков, С. К. Беспалов, И. Г. Сафьянов болгаш М. Я. Крюков, ажылчыннар-активистер С. А. Непомнящий, А. М. Норкин, С. В. Галкин, халашкан солдаттар С. К. Кочетов, И. Н. Антипин болгаш оон-даа өскелер Ленин дугайында сөстү ажылчын массага чедирип, хосталга дээш демиселче оларны көдүрген. Минусинскиге парлап турган большевик солуннарны 1917 чылдың төнчүзүнден эгелеп Тывага тарадып турган. «Минусинск Советтериниң Известиязынга» 1917 чылдың декабрь 15-те В. И. Лениннин намдарын парлаан. Ол дээрге Тываның арат чонунга революцияның баштыңчызының ажыл-херээнин, амыдыралының дугайын бижээни баштайгы документ болган.

Минусинск уездизинге болгаш Тывага революстуг шимчээшкинниң удуртукчуларының бирээзи М. М. Терентьев Бүгү-россия Советтериниң III съездизинге киришкеш келген. Оон соонда «Минусинск Советтериниң Известиязынга» съездиниң ажылының болгаш аңаа В. И. Лениннин чугаазының дугайында чүүл бижээн.

1918 чылдың июльда тыва кожууннарның төлээлериниң I. крайның орус чурттакчыларының V съездизинге Тываның акы-дуңма найыралының болгаш удур-дедир дузалажылга талазы-биле бот-шиитпирлелинин дугайында керээни чарган. Ол дээрге тыва черге ленинчи идеяларның боттанышкынының эгези болган. Араттар Совет эрге-чагыргага өөрээн сеткилин чүрээнин ханызындан илередип, хосталганы болгаш хамаарышпас чорукту тывсып берген орус чонга найыралчы сеткил-хөөнүн илередип, улуг Ленинге ол бүгү дээш өөрүп четтиргениң дамчыдарын дилеп турганнар.

Даштыкы интервенция болгаш иштикиниң контрреволюстуг күштери чуртка Советтерниң тайбың тургузуушкунун үскен. Орус болгаш тыва чоннуң найыралы дайын өртүнүн чалбыыжынга улам каңналган. Крайның революстуг күжүнге Совет Россия дузалашкан. 1921 чылдың январьда РКП (б) Төп Комитети Тываның «тараачып чурттакчыларынга деткимче, дузаны чедирерин» шиитпирлээн. Төп Комитеттиң хуралы Ильичиниң ажылдаар кабинединге болган. Ында Таңды-Уланың болгаш Саян сыннарының электери-биле агып чылар Енисейниң эриктеринде элээн каш чурттакчылыг черлердиг Тываны база айыткан. Азия Россиязының харылзаа шугумнарының картазын азып каан.

Орус ажылчын ангының дөрт удуртулгазы-биле болгаш оон авангарды—Коммунистиг партияның, Совет чазактың деткимче, дузазы-биле тыва чон дайзыннарның аспаандан адырлып үнген. Крайның девискээриниден ак гвардейжилерниң бандазы, кыдат милитаристерниң боо-чепсектиг отряды болгаш моол феодалдар үндүр ширбиттинген. 1921 чылдың августа Тывага улусчу революция тиилээн. улус-демократтыг күрүне тургустунган.

Тыва араттардан Лениннин өлүм чок идеяларының чалбыыштыг нептередикчилери агитаторлар, пропагандистер илерел келген. Чижээлээрге, О. Күрседи, О. Дозулдай, Кара-Баштыг, С. Тока, О. Чуржаппай, А.-Т. Чульдум болгаш оон-даа өскелер. Оларның ажыл-херээ берге болгаш айыылдыг турган. Революцияның тиилелгези дээш демиселге партизан хайгыылчы Кол Санчаа амы-тынын берген. Ону эттеп-эриидеп, хилинчектээш, ак дээрбечилер диригге хөөп каан. Феодал хелезилекчилерниң холундан идепкейлиг агитатор О. Чуржаппай өлген, С. С. Булчүнү кыдат дээрбечилер чүгле эрттир эриидевээн.

Тывага РКП (б)-ниң район бюрозу тыва революсчуларның боттарының партиязын тургузарынга база организастаарынга улуг дузаны чедирген. 1922 чылда бирги съезд болган.

1930 чылга чедир тыва чон бижик-билиг чок чораан. Ынчангаш ленинчи, революсчу идеяларны колдуунда аас-биле нептередип турган. С. К. Тока «Араттың сөзүнге» мынча деп бижээн: «...Оттук-Даш өртээлинге хонуп чыткаш, ынайбээр аргышкан чонга орус чоннуң чуртунда, чаа Россияда чүү болуп турарын билир шаам-биле чугаалап бээр турдум. Лениннин айтышкыны-биле кызылдар ядыыларны, байлар эштенчилерин камгалап, боттары байларга удур тулчуп турар улус-тур—деп тайылбырлап чордум».

1921 чылдың апрельде Тываның ажылчы чону В. И. Лениннин төрүттүнген хүнүн бир дугаар демдеглеп эрттирген. Нам үүрлеринге байырлыг хуралдар эртип, активчилер чер-черге илеткелдерни номчаан. А ол-ла чылдың июльда Кызылга «Кызыл тараачын» (амгы «Тувинская правдага») солуннуң бир дугаары үнген. Лениннин идеяларын нептередиринге, ажылчы чоннуң политиктиг кижизидилгезинге бо солун чугула рольдуг болган.

1925 чылдан эгелеп баштыңчының турасказдыг хүнүн Тывага чыл бүрү демдеглеп эрттирип келген. Тывага РКП (б)-ниң район бюрозу ТАРН ТК-та Бүгү делегейниң ажылчын ангызының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнүн 1925 чылда Хемчикке бир дугаар демдеглээринге дузалашкан. Ол-ла чылдың августа «Тувагийн үнен» (амгы «Шын») солун парлаттынып эгелээн. 1930 чылга чедир ол моол дылга үнүп турган. 1927 чылдың январь 19-та «Ленин болгаш чоон чук улустары», «Ленин болгаш тыва чон», «Ленин болгаш аныяктар» деп чүүлдер болгаш Ильичиниң портреди. Кызыл шөлде Мавзолейниң чуруктары ол солуннуң арыннарынга парлаттынган.

Баштыңчының дугайында парлаттынган баштайгы номнуң ады «Башкы Ленин». Ол 1931 чылда беш муң ажыг экземплярлыг кылдыр үнген. Лениннин чогаалдарындан «Коминтернниң II конгрезинге национал болгаш колониалдыг айтырыг талазы-биле комиссияның илеткели» деп ном 1942 чылда бир дугаар тыва дылга үнген.

Ильичиниң чогаалдарының тыва дылга массалыг үндүрүлгези Тываның Совет Эвилелиниң составынга эки тура-биле киргениниң соонда эгелээн. В. И. Лениннин төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга турачкаадып, баштыңчының чогаалдарының чыылдазының үш томун тыва дылга парлаан.

Лениннин өлүм чок идеяларының алдын херели Тываның ажылчы чонунун феодализмден социализмче оруун чырыткан, коргунчуг, думбей амыдыралдан чонну экономиктиг болгаш культурлуг сайзыралга чедирген.

Көшкүн амыдыралдыг Тыва ам аграр-индустриалдыг социалистиг республика апарган. Тускай күрүнелиг тыва чон нация болган. Тываның ажылчы чону Конституциялыг. Бурунгу тыва черде хоорай, суурлар тургустунуп, улуг хемчээлдиг үлетпүр бүдүрүлгелер, школалар, эмнелгелер, культура бажыңнары тудуттунган. Электрижидилге, радио, солуннар, телевидение чаңчыл болган чүүлдер апарган. Ол бүгү өндүр Лениннин ады-биле, оон идеялары-биле тудуш. Ильичиниң чагыглары Тыва черде боттанып турар.

В. ДУБРОВСКИЙ,
төөгү эртемнериниң кандидады.

Хоорай, суурларывыстың аян-шинчизи

КЫЖЫН-ДАА

Чурттагла-коммунал ажыл-агый эргелелиниң чаагайжыдылга комбинадының коллективи хоорайны арыг-шевер, чаагайжыттынган тургузар дээш чылдың дөрт эргилдезинде чогуур ажылдарны кылып чорудуп турар. Бо кыжын хар улуг дүшкен, ынчангаш кудумчуларның, тротуарларның харын аштап-арыглаар, чадаг кижилерге тайгыр болбазын дээш база транспорт озал-ондаа болдурбас дээш элезин төгер чамдык ажылдар кылдынган. Чагган харны ол дээрезинде аштап-арыглаары — чаагайжыдылга чорудуп турар ажылчыннарның хүн бүрү ажылында кол сорулга, ынчангаш тротуар аштап-арыглаар 6 тракторну, самосвалдарны болгаш өске-даа техниканы оларга бижыглаан. Чурттагла-коммунал ажыл-агый министерствозунун АТБ-зи хоорай чаагайжыдылгазында ажылдап турар ажылчыннарны автотранспорт-биле бүрүн хандырар айтырыгны чогуур үезинде шиитпирлээн.

Чаагайжыдылга комбинадының механизаторлары, Чурттагла-коммунал ажыл-агый министерствозунун АТБ-зиниң чолаачылары шак-үе барымдаалавайн, кудумчуларның, тротуарларның харын аштап турарлар.

Чаагайжыдылга комбинады бо хүннерде кудумчуларның, тротуарларның дожун аштаар, харны хоорайдан дашкаар үндүр сөөртүр талазы-биле ажылче чугула кичээнгейни угландырган. Оруктарга төгер элезинни комбинаттың девискээринде четчирп-биле сөөртүп эккеп, дүжүрген. Ону элезин чаштырар техника оруктарга төп турар. Чоок-кавызында тарымал үнүш өлуртунмаан черлерге доштуу дүрген адырар сорулга-биле элезинни дус-биле кады төп турар. Хоорайны кыжын арыг-шевер, көрүштүг тургузар дээш чурттагла-коммунал ажыл-агый эргелелиниң чаагайжыдылга комбинады үстүнде ажылдарны хүн бүрү чорудуп турар.

Ындыг-даа болза чамдык туруг организацияларының талазындан чер ажылдары чорудар дээш асфальтылаан оруктарны, тарымал үнүштерни кам-хайыра чок үреп, хөй түңнүг каража-когаралга чедирер чоруктар бар. Чижек кылдыр дараазында чүүлдү манаа киирейн. 1978 чылда № 4 школаның девискээри Рабочая кудумчузун асфальтылаан турган. Чылыг дамчыдылгазы чорудары-биле аңаа чер ажылдарын кылып турганындан асфальт үрелген, ону катап эде тургузар айтырыг шиитпирлеттинмээн. Транспорт шимчээшкининге-даа, чадаг кижилерге-даа ол таарымча чок. Бай-Хаак аллеязының транспорт чоруур талазынга оңгар казып, чер ажылдарын үр үеде чорудуп келгенинден транспорт ону оюп, долгандыр чорааш, шуут-ла газоннар-биле эрттип турган. Оон түңнелинде хөй санныг тарымал үнүштер өлгүлээн. Ындыг янзылыг ажыл-агыйжы эвес чоруктардан чайлап, ону болдурбазы чугула. Хоорайның арыг-шеверинге оон салдары багай дээрзин утпазы чугула.

Хоорайның албан организациялары, бүдүрүлгелери хамааржыр девискээрин чаагайжыттынган, арыг-шевер тургузар дээш чаагайжыдылга ажылдарын чыл санында чорудуп турар. Чижээ, хоорайның № 1 уруглар садының, «Найырал» кинотеатрның болгаш өске-даа коллективтериниң девискээрин чаагайжыды аштап-арыглаар ажылдарны чүгле чайын, күзүн, чазын эвес, кыжын база доктаамал чорудуп турар. Чамдык коллективтер кыжын ол айтырыгже көңгүс кичээнгей салбайн турар. Удавас чаагайжыдылга талазы-биле часкы ажылдар эгелээр болгай, хоорайның улуг-биче чурттакчылары аңаа идепкейлиг киржип, үлүүн киириштирер.

Л. ТЫРЫШКИНА.

Грузияның автотранспортунуң ажылдакчылары беш чылдың планын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарышты калбарткан.

ЧУРУКТА: Кавказ дааның оруктарында чүък сөөртүкен автомашиналар.

Г. КИКВАДЗЕНИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникызы.

СИБИРЬ ШӨЛДҮҢ КУРЛАВЫРЫ

ОМСК. (СЭТА). Бедик дүжүттүг тараа шөлдери Сибирь черде чыл келген тудум көвүдеп турар. Эртемденнерниң болгаш специалистерниң кызымаккай ажылының ачызында тускайжыттынган агрокомплекстер ында тургустунуп турар.

Кодээ ажыл-агыйга эртемниң ажыктыг болур чорууну бедидер болгаш Барыын Сибирьниң эртем-шинчилел институттарының ажыл-чорудулгазын экижидер дугайында айтырыгны чер ажылының эртемденнери болгаш практиктери Омск хоорайга чугаалашкан.

Барыын Сибирьниң тараа шөлүнден 25 миллион гектар чер агаар-бойдузу таарымча чок зонада турар. Ол черлерниң дүжүдүн бедидерде регион бүрүзүнүң онзагай байдалдарын өөренип көөрү кончуг чугула. Ынчангаш зона бүрүзүнге тускай рекомендацияны ажылдап кылырын, тускай агрокомплексти тургузарын хуралга дугурушкан. Ылаңгыя Омск областың тараажыларының дуржулгазын өөренип көөрү чугула. Олар зона бүрүзүнге агрокомплекстерни тургускаш, каш чыл улаштыр бир гектардан-на 18,5 центнер дүжүттү ап келген.

Хуралдың ажылынга ССРЭ-ниң кодээ ажыл-агый министри В. К. Месяц киришкен.

(СЭТА).

ТАЙБЫҢНЫҢ БОЛГАШ ТУРГУЗУУШКУННУҢ УГЛАНЫЫШКЫНЫ-БИЛЕ

Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Дээди Советтеринге, улус депутаттарының чер-чер Советтеринге болуп эртиен соңгулдалар социалистиг демократияның тиилелгезин, совет улустуң Коммунистиг партияны, оон ленинчи Төп Комитедин долгандыр улам сырый каттышканын база катап бадыткаан. Москва хоорайның Бауман соңгулда округунуң соңгукчуларының соңгулда мурнунуң хуралынга эш Л. И. Брежневтиң чугаазы улуг политиктиг болуушкун болган. Ол чугаада бистиң чуртувустуң чедип ап турар чедиишкиннери көргүстүнген, делегей байдалының айтырыглары долузу-биле анализтеттинген болгаш коммунистиг тургузуушкуннуң моон соңгааргы сорулгалары тодараттынган.

Партия комитеттери ол чугула документини пропагандалаар талазы-биле ажылды калбарткан. Чаңгыс аай политхүннерниң организакчыларынга, лекторларга, агитаторларга болгаш политинформаторларга дуза кылдыр илеткелдерниң, лекцияларның, беседаларның чижек тематиказын моон адаанда парлаан.

* * *

СЭКП — совет улустуң шылгаттынган авангарды, массаларның организакчызы болгаш кижизидикчизи.

Партия — бистиң баштыңчывыс.

Эш Л. И. Брежневтиң соңгукчулар мурнунга чугаазы — бистиң дайынчы программавыс.

Соңгулдаларның түңнелдери — партия биле чоннуң бузулбас эвиниң чайынначак херечизи.

Советтер — ёзулуг улусчу демократия.

Коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң быжыг эви.

Ажылчыннарның, тараачыннарның болгаш интеллигенцияның каңналган эвилели.

Бистер ленинчи найырал-биле быжыг бис.

Совет кижилерниң сырый каттыжыышкыны — Төрээн чуртувустуң күчүзүнүң идегелдиг магадылалы.

Чеден чылдарда совет экономиканың чедиишкиннери.

Бистиң Төрээн чуртувустуң экономиктиг. эртем-техниктиг потенциалы.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң идип үндүргени чоннуң амыдыралының деңнелин бедидериниң программазы боттанышкынында.

ССРЭ-де чурттагла тудуу.

Россия Федерациязының ажылчы чоннарының чурттуң экономиктиг болгаш социал депшилгезинге салыышкыны.

Ажыл-агый механизмин — сайзыраңгай социализмниң экономиказының негелделеринге дүүштүрер.

Ажылдаар участок бүрүзүнге — ажыктыг чорукту болгаш шынарны.

Дүрген туткаш, дүрген шиңгээдип алыыңар.

Одалга-энергетика комплекизин шапкын хөгжүдер.

Чурттуң техниктиг депшилгезинге машина тудуушкунунуң ролю.

Мал ажылы— шалыпчы фронт.

Часкы хову ажылдарынга — бедик организастыг чорукту болгаш шынарны.

Ажыктыг ажыл — чоннуң чаагай чоруун бедидериниң үндезини.

Бедик харысалга, быжыг чурум— бистиң чугула курлавырларывыс.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштери — Улуг Октябрьның чаалап алыышкыннарының идегелдиг камгалакчызы.

Совет күрүнениң тайбың келир үези идегелдиг хандыртынган.

Улуг Тиилелгениң 35 чыл оюу.

Дайын хоочуннарынга сагыш салыышкын болгаш кичээңгей.

Социалистиг күрүнелерниң кады ажылдажылгазы — интернационализмниң боттаныышкыны.

Чаңгыс аай туруш-биле өндүр чаагай эчис сорулгаже.

Варшава керээзиниң организациязы — социализм чаалап алыышкынының идегелдиг камгалакчы күжү.

Совет улустуң Вьетнамның, Лаостуң болгаш Кампучияның улустары-биле эп-сеткил каттыштырылгазы.

Афганистанның революсчу чонунга дузалаары — бистиң интернационалчы хүлээлгевис.

Тайбыңның ленинчи стратегиязы.

Тайбың программазы боттаныышкынында.

ССРЭ-ниң даштыкы политиказы — тайбыңның, хосталганың болгаш социал депшилгениң тугу.

Милитарисчи күштерниң эжелекчи чимзениишкиннеринге ойтур шавыышкынны бээри — тайбыңга ынакшылдыг бүгү кижилерниң хүлээлгези.

Капитализм — эрге чок чоруктуң ниитилели.

Пекин гегемонистер — империализмниң өмээржикчилери.

Дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырары, чепсегленииишкинни дүжүрери дээш демисел — үениң негелдези, улустарның күзели.

Ленинизм коммунизмче оруктуң айтыкчызы.

Лениннин херээ чурттап, тиилеп чоруур.

Коммунистиг идейлиг чорукту, амыдыралга идепкейлиг турушту — совет кижи бүрүзүнге.

Ленинчи ёзу-биле, коммунистиг ёзу-биле чурттаар, ажылдаар болгаш демисежир!

Үре-түңнелдиг күш-ажылывысты — Төрээн чуртувуска, коммунизмниң херээнге.

В. И. Лениннин төрүттүнген хүнүнден бээр 110 чыл болур оюн төлептиг уткуулу.

Ленинчи Хүндүлел бижиктер — беш чылдың гвардейжилеринге төлептиг шаңнал.

Кызыл туттуг коллективтерниң мурнакчы дуржулгазын нептередиилиңер!

Онгу беш чылды— чедиишкинниг доозалыңар!

Беш чылдың кижилери

Бисти оолдарывыс таныштырып каан. Олар үргүлчү кады ойнаар. Оон оглу адазының мурнай бистиң бажыңывыстың эргинин артаан, бистиң оглувус оларның бажыңынга мени мурнай үнүп-кирип каапкан. Салык соонда оолдарывыс чаңгыс класска өөренип берген, ынчангаш оларның өөредилгезя дээш сагыш човаашкын бисти — ийи аңгы өг-бүлени улам чоокшулаштырыпкан.

Саян-оол Тараачы — шооду чүве ыттавас кижи, чугаага чевени база аажок. Сөөлүнде-сөөлүнде оон эдиинче кирип, шору таныш апаргаш, оон ыттавас чаңының чажыты — кылып турар ажылында-дыр деп биле берген мен. Оон аңгыда адазының адын Ыттавас дээр, ында база-ла ужур турган боор.

Т. Саян-оол — тудугжу кижи. Оон ажылынга хөй чугаа шаптыктыг. Аас-биле бажың тудар эвес, холдар-биле тудар болгай. Кежээ улус черле ындыг, көп чугаага хөңнү чок.

Мээң кожам — Кызылдың мурнакчы дашчыларының бирээзи. Республиканың Хүндүлел самбыразында оон чуруу мурнакчыларның аңгыда бажында. Чыл эгезинде оглум-биле хоорай чүнгүзүнче бар чораан бис. Хүндүлел самбыразының баарынга турупкаш, оглум-биле оон чуруунче кайгап тур бис. Оглум самбырада эжиниң ачазы эвес, а эжи Шолбан хүлүмзүрүп олурганзыг, чоргаарал-биле көрүп тур.

— Шолбанның ачазының медальдарын көр даан, оглум! Бо чуруктарда кижилер эң-не кежээ кижилер-дир — деп, шаам-биле тайылбырлап тур мен.

— Ол медальдар оонуу эвес-тир. Шолбанның авазы мындаа кадап берип турар чоржук — деп, оглум мындыг.

—Ынча диве. Бодунуу-дур —деп чугааладым.

— Чок. Көрдүм ийин, Катя угбай кадап берип турду. Бодунуу болза, шагда-ла костюмунга кадап-ла албас бе— деп, оглум алдырар-даа үг чок.

Күш-ажылчы шылгаралды демдеглээн медальдар шынап-ла Саян-оол Ыттавасовичиниң. Медаль чок-даа болза, хүндүлел самбыразынга олурары дээрге-ле база оон күш-ажылының үнелели-дир.

Саян-оол Тараачы туүйбуну бир-ле дугаар Москваның тудугларынга эптеп-салып эгелээн. Ынчан ол шеригниң тудуг кезээнге албан хаап турган. 1967 чылда ол Тывазынче 4-кү разрядтың дашчызы болуп ээп чанып келген. Саян-оол Балгазынның механизация училищезинге бир чыл хире ажылдааш, хандыкшаан ажылынче катап эглип келген.

1968 чылдың июль 14-түн хүнү. Ол хүн Саян-оол Ыттавасовичиниң күш-ажыл дептеринде бижиттинген. «Пионер» кинотеатрның артында беш каът бажың бар. Ол бажыңны Кызылда, харындаа республикада билбес кижи барык чок деп болур. Оон адакы каъдында Кызылдың төп аптеказы ажылдап турар. Саян-оол Тывага болунун бүянныг ижин ол бажыңның тудуундан эгелээн. Оон эгелээш-ле, дашчының салган туүйбулары бедик, он-ор бажыңнар болуп хуула берген. Тудуг —таваандан бедип эгелээр, мергежил база-ла ындыг. Саян-оолдуң мергежили чыл келген тудум-на оон туткан бажыңнары ышкаш бедип чоруп олурган.

— Мен баштайгы бригадамда хевээр мен. Өске бригада солуп көрбедим, чашпан баштаан өшку эвес, хоржок болгай — деп, бир-ле чугаалаан чүве.

Эштиң бо чугаазының кайы хире ханы утказын ол шаанда эскербээн мен. Ам кээп, СЭКП Төп Комитединиң улус ажыл-агыйынга кадрларны быжыглаар дугайында доктаалын таныжып номчуп ора, кожамның шагда ол чугаалаан сөстерин сактып келгеш, ажылга бердиниишкин, доктаамал чорук деп чүве олдур деп ам-на билдим. Аңаа чугаа кадында чугаалапкан ол сөстер аңаа-ла эъттинге бербээн, ол дээрге Саян-оол Ыттавасовичиниң сагып чоруур амыдыралчы дүрүмнериниң бирээзи. Чогум-на оон-на харын Саян-оолдуң күш-ажылчы чедиишкиннериниң чажыттарын билип ап болур.

Саян-оол бо назынында чаңгыс-даа катап чылдагаан чок черге ажыл шагы үзүп көрбээн. Бир-ле катап балыктаар сагыштыг аңаа чеде берген кижи мен.

— Даарта ажылдан шала эртежик чедип келир-дир аа, Саян. Мен эрте чорудар дугайында даргаларымдан дилээр мен. Сен база шөлээден дилеп ал—деп, чугааладым.

— Ынчаарга хоржок болгай аан. Тудуг манаар эвес, эш-өөр база бар. Ажыл шагы төнерге болзун аа. Сагыш амыр болурда эки—деп мындыг болду.

Көөп сөске хөңнү чок деп чүве ол-дур. Бөдүүн ажылчын кижи күрүне ёзузу-биле бодап, ажылдап, амыдырап чоруурун мени кайгатпаза-даа, сеткил-сагыжымның ханызындан аңаа чоргаарап, иштимде бодумдан ыядыксап олурган мен.

Бистиң ажыл-агыйывыста, тудугларывыста, албан организацияларывыста ажыл шагының чидирии ам-даа бар болуп турары чажыт эвес-ле болгай. Ол минуталарны, шактарны кадып-кадып кээр болза, та чеже хонук, та чеже ай болур. Ол үениң иштинде хөй-хөй продукцияны, ажыктыг ажыл-үүлени бүдүрүп болур. Бодалды дорту-биле Саян-оол Ыттавасович мээң чугаалаваза-даа, оон чугаазының кол-ла утказы, бүгү-ле сагыш-сеткили олче угланган дээрзинге ыяк бүзүреп чоруур мен. Чогум-на оон тудугжу кожамның ажыл-агыйжы бот-шынары көстүп келир-дир.

Саян-оол Ыттавасовичиниң ажылдап турар бригадазының кежигүннери, бригадир Дмитрий Воронинден эгелээш, боттарының даанган ажылын, объектизин шынарлыг кылып чаңчыккан. Бригада 1979 чылдың планын тудугжулар хүнүнде-ле, август 12-де күүседипкеш, ажыл-агыйжы 1980 чылды күскээр чайын уткаан. Бо соок кыштың хүннеринде бригада изиг июньнуң үлүүнде ажылдап турар. Воронинниң бригадазы 1500 ажыг өөреникчи өөренир школа тудуунда шалыпчыларның мурнуку одуруунда чоруп, «Кызыл тудуг» эргелелиниң бирги черде бригадазы деп адын сыкпайн турар.

Ийи найысылалдың —Москва биле Кызылдың тудугжузу Саян-оол Тараачының өг-бүлезиң дөгерези өөренип турар. Саян-оол боду Кызылдың автоорук техникумунуң хамааты тудуг салбырында бот-өөредилге-биле өөренип турар. Ону ол февраль айның төнчүзүнде доозар. Уругларның иези Екатерина Тараачы—Кызылдың «Детский мир» магазининиң садыгжызы, бот-өөредилгелиг студент. Ол — Кызылдың педагогика институдунуң дыл болгаш литература факультединиң III курузунда өөренип турар. Тараачыларның уруглары ийи, уруу биле оглу школада өөренип турар.

Саян-оол Тараачы бодунуң 35 харлыг аныяк назынында кижилерге улуг-ла буянны кылган кижи-дир. Өөрү-биле туткан бажыңнары Кызылда эндерик. Ол бажыңнарның чурттакчылары ону ындыг кижи тудушкан дээрзин кайын билир.

Александр ДАРЖАЙ.

СЕТКИЛГЕ ТААРЫШТЫ

Тываның аньяк ажылчын ангызының хоочун салгалының кижилериниң бирээзи боор мен деп, бодумну ынчаар бодап чоруур мен. Шынап-ла Ада-чурттуң Улуг дайынны эгелээн чылдан бээр Кызылдың амгы алгы заводунга ажылдап келдим. Ам назы-харым улгаткаш, дыштанылгаже үнген мен. Көдээге ады араттың оглу чорааш, бүдүрүлгеге кээп, ажылчын мергежилдиг апарган, хөйнү билип ап, көрүп четтигип чордум.

Кадыг-дошкун дайын чылдарының бергелерин-даа, өөрүшкүлүг Тиилелгени-даа көрүп, бодумнуң шыдаар шаам-биле улуг-хуумну-даа киирип чордум. Советтиг апарган Тываның дайын соолунде ажылдап, чурттуң ажыл-агыйын катап тургузарынга, аньяк Совет Тываны хөгжүдеринге кириштим. Ылангыя чеден чылдарда, оңгу беш чылда Төрээн чуртувустуң экономиказының, культуразының сайзыраанын, камгаланыр күчү-шыдалының быжыкканын өөрүшкү-биле көрүп чоруур херечи-даа болдум.

Ол-ла бүгү Коммунистиг партиявыстың, оон ленинчи Төп Комитединиң, шылгараңгай политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы, шынчы ленинчи Леонид Ильич Брежневтиң мерген угааның, үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазының ачызы дээрзин шупту билир бис. Моон үжурунда СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң Москваның Бауман районунуң соңгукчулары-биле ужуражылгазы хуралынга чугаазы кижиниң күзел-бодалдарын хайныктырып, сагыш-сеткилиңге сиңе бээр-дир.

Чеден чылдарда кол кичээңгей салган чүүлдерни болгаш сезен чылдарда ону ургулчудээш, доозарын айытпышаан, чамдык адырлар, бүдүрүлгелер планнарын күүсетпейн турарын, чамдык бараанпарның, ачы-дуза чедирилгезиниң талазы-биле бергелер ам-даа барын Л. И. Брежнев чугаалаан. Ындыг четпестерни чайладырының аргаларынга харыысалганы күштелдирери, бүгү-ле ажылдаар черлерге, ажылдың бүгү-ле участоктарынга сагылга-чурумну быжыглаары кирип турар. Бо болза бүдүрүлгелерниң удуртулгазынга-даа, ажылчыннарынга-даа дорт хамааржыр. Шынап-ла совет кижи, ажылдакчы бүрүзү бедик харыысалгалыг, күш-ажылдың болгаш ниитиниң сагылга-чурумун шынгыы сагыыр, эт-хөреңгиге камныг, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар болза, үстүнде ышкаш четпестер чайлаттынмайн канчаар. Ынчангаш Леонид Ильичиниң үстүнде демдеглээн чүүлдерин хоочун-даа, аньяк-даа ажылчын эш-өөрүм-биле бир демей, бүрүн деткип турар мен.

Моон-биле кады Кызылдың пиво заводу, чамдыкта эът комбинады планнарын күүсетпейн турар, оларда ниитиниң өнчүзү — бүдүрген продукциязын карак ажыттаар кижилер бар болуп турарын солун-сеткүүлдерге, хурал-суглааларга бо-ла шүгүмчүлеп каап болур-дур. Республиканың ол хоочун бүдүрүлгелериниң ажылчыннарының аразында ак сеткилдиг эвес, хүннүң ажылын хараар, ажылчын бедик адын бужартадып чоруур кижилер бары хомудангыг-даа, ыянчыг-даа боор-дур. Шынап-ла ажылчын деп атка ажыттадып алган ол кижилер коллективиниң бүдүрүп турар продукцияларын 1-2 килограммнап, шилдеп, харын-даа оңону-биле оорлап, чажырып алгаш, бир шил водканы 5 рубльге, 1 кг эътти «бир шил чүве» өртээнге бүдүү садып чоруур бужар чүве-дир.

Ол бүдүрүлгелерниң коллективтери, удуртукчулары ындыг ёра чок үүлгедиглерни үзе шавар боор деп идегээр мен.

К. ХҮРЕКПЕН.

Кызыл хоорай.

Чагаа парлаттынмазадаа

ХАНДЫРЫЛГАНЫ ЭКИЖИТКЕН

Эрткен чылдың төнчүзүнде Элегестен редакцияга чагаа келген. Тока аттыг совхозтуң малчыннарынга кээп турар автолавкалар малчыннарны хөвеңниг чуувурлер, фуфайкалар болгаш хол хаптары-биле хандырбайн турарын, ол ышкаш ээзэр сатпастааны ында бижээн.

Тандыы районнуң Элегесте ажылчын кооперациязының баштаар чериниң даргазы Г. С. Саянның редакцияга дыңнатканы болза:

Малчыннарны бараанпар-биле багай хандырып турганы дээш садыгжылар А. Зайцевти доңгуткан, А. Скуйбидовту шыңгыы сагындырган.

Малчыннарны бараанпар-биле хандырарын кичээнгейге ап, хамыктың мурнунда оларның чагыгларын күүседип турар апарган. Автолавкалар садыгжылары малчыннарның чагыгларын бижиир тускай журналдыг.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

ВСАП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

БУДАПЕШТ. (СЭТА). Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының ТК-зының пленуму болган.

Партияның бо чылдың март 24-те ажыттынар XII съездизинге белеткел дугайында ВСАП ТК-ның Бирги секретары Я. Кадарның илеткелин пленум дыңнааш, чүүлдүг деп көрген. Ол белеткел чедиишкинниг чоруп турарын онзалап демдеглээн. Эрткен үениң дургузунда боттарының ажыл-чорудулгазының түңнелдерин коммунистер харыысалгалыг ёзу-биле үндүрүп, съездиге ВСАП ТК-ның тезистерин чугаалашкан.

Делегейниң чугула айтырыгларын пленум көрген. Тайбынга кыжаныышкынның чайладырынче, дүшкүүрлүг чоруктуң чавырлыышкынының камгалаарынче болгаш быжыглаарынче угланган Совет Эвилелиниң политиказы СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң соңгукчулар-биле ужуражыышкынга чугаазында чырыткыландыр илергейлеттингенин пленумга онзалап демдеглээн.

Империалистиг күштерниң хоралакчы ажыл-чорудулгазының түңнелинде делегейде байдал дүшкүүрлеңген, дүшкүүрлүг чорукту чавырылдыларының талазынга чедиишкиннер кыжаныышкынга таваржы берген. Империалистер болза күштерниң дең хевирлиг байдалын үрээрин болгаш шериг талазы-биле артык күштерлиг болурун чедип алырын оралдажып турар. Америк ракета-ядролуг чепсектиң чаа хевирлерин Барыын Европага сайгара тургузарының дугайында НАТО-нуң шиитпири олче угланган. Стратегтиг шавар халдаашкынның боо-чепсектерин кызыгаарлаар дугайында совет-америк ийиги керээни АКШ ам-даа күштүг болдуруп бадылаваан.

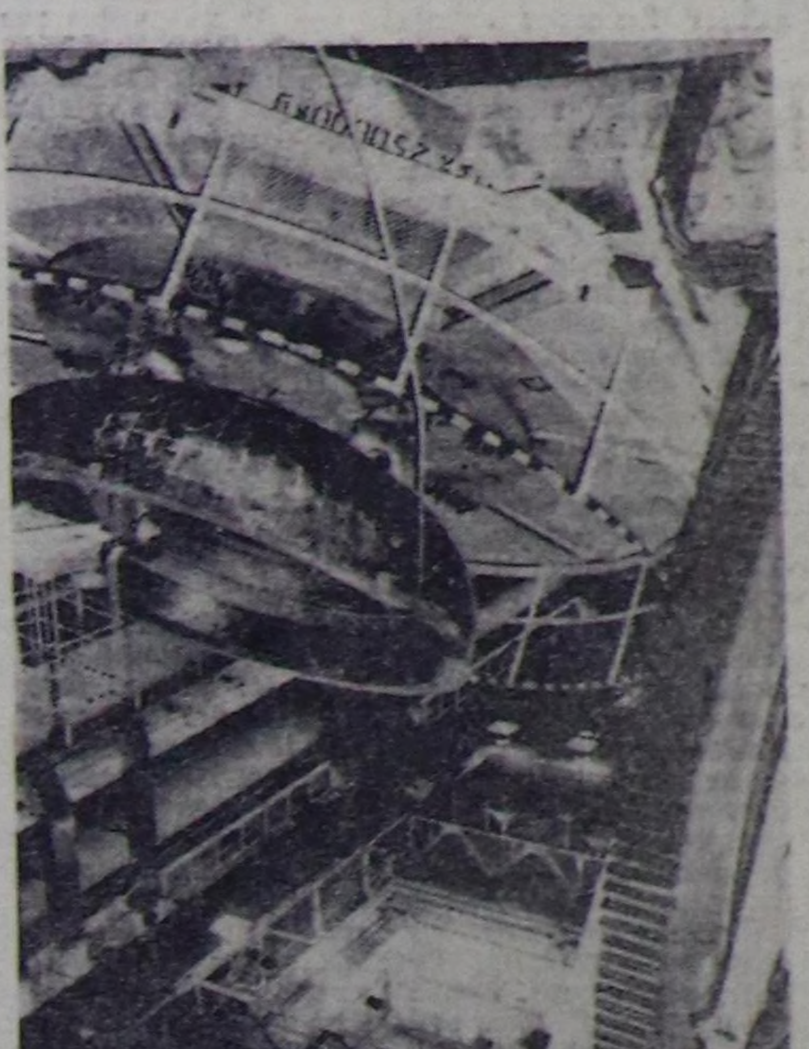
АКШ-тың ындыг угланыышкыны болгаш Афганистанга Совет Эвилелиниң интернационалчы дузаламчызы көргүскениң дугайты АКШ-тың удурдуре бергени антисоветчи шуугаазын харын делегейде дүшкүүрлүг чорукту улам күштелдирип турар. Социал депшилгези дээш демисежип, даштыкы холгаарлаашкындан боттарының чаалап алыышкыннарын камгалап турар афган революция күштеринге Совет Эвилелиниң дузаламчызын ийи чурттуң аразында керээге болгаш делегей эргезиниң нормачижектеринге дүүштүр, дүрүм ёзугаар үндезинге көргүскен.

Янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң тайбын кожа-хелбээ дугуннаашкынының политиказы сарыылдыг кара-чаңгыс шилип алыышкын болур деп, ВСАП ТК онзалап демдеглээн. Боттуг алыс сорулга чүл дээрге, дүшкүүрлүг чоруктуң чавырлыышкынының чедиишкиннерин камгалаары, делегейниң чаа дайынның кыжаныышкынын болдурбазы ол болур.

Делегейниң чидигленген амгы байдалында Совет Эвилелиниң болгаш Варшава керээзиниң киржикчилери өске-даа күрүнелерниң саналдары онза чугула болуп, олар тайбының, дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының хереэнге болгаш чепсегленииишкинни дүжүреринге бараан болур. Боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырынче, тайбын кожа-хелбээ догуннаашкын политиказының оруунда моондактарны чайладырынче угланган политиканы Венгрия Улус Республика бодунуң эвилелчилери-биле кады чорудуп турар. Варшава керээзиниң киржикчилери күрүнелер, оларның аразында Венгрия, Европада шериг талазы-биле дүшкүүрлүг чорукту чавырылдыларының болгаш боо-чепсекти дүжүрериниң айтырыы дугайты конференцияны эрттирерин беленин илергейлеп турар. Хельсинкиге дүгуржуп алыышкыннарны боттандырар дээш, нити-европа чөвүлел хуралының киржикчилери күрүнелерниң төлээлекчилериниң Мадрид ужуражыышкынын чыылдырар дээш Венгрия моон соңгаар-даа туржур.

Партияның XII съездизинге ВСАП ТК-ның отчёт илеткелиниң, өске-даа документилерниң төлевилелдерин пленумнуң киржикчилери чугаалашкаш, хүлээп алган, съездиниң хүн айтырыгларын бадылаан.

1981—1985 чылдарда Венгрия Улус Республиканың хөгжүлдезиниң алдыгы беш чыл планын ажылдап кылып турарының дугайында информацияны база дыңнаан.

ЧССР. Пльзень хоорайда машина тудар В. И. Ленин аттыг «Шкода» комбинаттың бүдүрүлге программазының үндезиниң турбиналар, прокат станнары, металл болбаазырадып кылыр станоктар, троллейбустар тургузуп турар. Сөөлгү чылдарда каттыжыышкын атомнуг электростанцияларга технологтуг дериг-херекселдерни бүдүреринге специализастаттынган. Бүдүрүлгениң турбиналары ЧССР-ниң болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының өске-даа чурттарында атомнуг электростанцияларда ажылдап турар.
ЧУРУКТА: цехтерниң бирээзинде.
ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

ТИИЛЕЛГЕЛЕРНИҢ ИДЕГЕЛДИГ МАГАДЫЛАЛЫ

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнамның революстуг ажыл-херээн шиитпирлиг деткип турары дээш эш Л. И. Брежневке боттарывыстың ханы өөрүп четтиргенивисти илергейлеп турар бис деп, Вьетнам Компартияның ТК-зының Политбюро кежигүнү, Вьетнам Социалистиг Республиканың чазааның Премьер-Министри Фам Ван Донг ВЦСПС-тиң секретары К. Ю. Мациявичюс баштаан совет хөй-нити төлээлекчилериниң делегациязы-биле ужуражыышкын үезинде медеглээн. Ол деткимче социализмни тургузар дээш демиселди чорудуп турар вьетнам улуска сорук кириишкинниң күчүлүг үнер дөзү болуп турар деп, Фам Ван Донг онзалап демдеглээн. Ол дузаламчы социалистиг ниитилелге идегелдиг камгалалды хандырып турар.

Соңгукчуларның соңгулда мурнунуң хуралынга Л. И. Брежневтиң чугаазында кирген даштыкы политиктиг айтырыглар дугайты медеглелдерни Фам Ван Донг бедии-биле үнелээн. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң Афганистанда болуушкуннар дугайты медеглелинге изиг байыр чедирип турар бис деп, Премьер-Министр чугаалаан. Ол медеглел принципиалдыг бүдүштүг болуп, быжыг чоруу-биле онзаланып, аажок улуг бүзүредиичи күштүг болуп, Чериң тайбынга ынакшылдыг болгаш ак сеткилдиг кижилериниң чаагай сеткил ханыышкынының хайныктырып турар. Совет Эвилели — бүгү делегейде тайбының болгаш революсчу күштерниң чөлеңгиижи дээрзин ол медеглел эң тодаргай херечилеп турар.

ССРЭ-ниң, бүгү социалистиг дем каттыштырылгазының өзүлдези болгаш быжыгыышкыны вьетнам революцияның тиилелгелериниң идегелдиг магадылалы-дыр деп, Премьер-Министр чугаалаан. Бистиң чедип алган бүгү чүүлдеривис, бистиң чедиишкиннеривис вьетнам-совет найыралдан чарылбас деп, ол онзалап демдеглээн. Совет Эвилели-биле найыралды улам ыңай быжыглаары — бистиң политиктиг угланыышкынывыс, идеологтуг шугумувус-тур, вьетнам улустуң алдарының херээ-дир.

Вьетнам ха-дуңмаларынга бөлээ — Владимир Ильич Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 109 чыл оюнга турасчааткан Бүгү-эвилел коммунистиг субботнигин эрттиргениниң алдынган акша-хөреңгилер-биле садып берген пестери, хептери, тудуг материалдары, янзы-бүрү дериглери, школа херекселдери дээш совет улуска сеткилдиң ханызындан өөрүп четтиришкинни Фам Ван Донг илергейлээн.

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Барыын үзелдиг экстремисчи «форган» деп бөлүктүң 8 кежигүннерин Тегеранга шаажылап өлүрген. Ираның чаа ёзу-чурумунуң элээн каш политиктиг болгаш шажынчы ажылдакчыларын өлүрген деп оларны буруудаткан. Ол реакситыг организацияның террорнуң болгаш күчүлээшкинниң аргазы-биле чуртка сандаргай чорукту тургузарын болгаш иран улустуң чаалап алыышкыннарын чок кылыр сорулгалыг турган.

Тегеранда АКШ-тың элчин черинден тывылган документилерниң херечилеп турары-биле алырга, террористерниң ажыл-чорудулгазын америк Төп разведка эргелели контрольдап база дорт удуртуп турган.

Америк чажыт албан черлериниң Иранның девискээринге хоралакчы ажыл-чорудулгазының база бир херечилели болза АКШ-тың элчин чериниң архивтеринден студентилерниң тып алгаш, парлап үндүрген чаа документилери болур. «Чажыт» деп демдеглеттинген ол документилер ёзугаар алырга, америк «дипломаттыг» ажылдакчылар меге акша парлап үндүрер делегей организациялары-биле ханы харылзааны тудуп турган. Оларның дузазы-биле Иранче элээн каш миллион долларга меге даштыкы акшаларны киирген. Иран студентилериниң төлээлекчизиниң медеглээни-биле алырга, парлап үндүрген документилер Каттышкан Штаттарның Иранның иштики херектеринге ыят чок холгаарлап киржип турганының дугайын болгаш Вашингтонуң чурттуң экономиказын кошкадырын оралдажып турганының дугайында херечилеп турар.

ИРАНДА БОЛУУШКУННАРГА ХАМААРЫШТЫР

«Аль-Медина аль-Мунаввара» деп сауд солунга интервьюзунга Иранның президентизи А. Банисадр америк туттурганнарны хостаары дөлүзү-биле Каттышкан Штаттардан хамааржыр деп база катап бадыткаан. Иран улустуң ала үндүрген негелделерин АКШ-тың чазаа хоойлу ёзугаар деп хүлээп көөр болгаш оларны хандырып бээр болза америк туттурганнарны хостаары дүргелеп болур деп, ол чугаалаан. Каттышкан Штаттар-биле биетин харылзааларывысты болур чогуууру-биле тургузары бир эвес АКШ Иранга болгунуң тергиидели катап тургузарындан ойталаар болза чүгле ынчан боор болур деп, Банисадр демдеглээн.

Хаанны тудкаш, Иранже дедир эгидер талазы-биле Иранның эрге-ажыктарын төлээлеп турар сурагдыг панама адвокат Х. М. Васкес парлалга конференциязынга оон чыып алган документилери дужурткен хаанны тудуп хоругдаарынга болгаш султаарынга шуут четчир деп медеглээн. Панамаже ээп келген дораан ла дужурткен хаанга удур суд херээн көдүрүп үндүрерин болгаш ону тудуп хоругдаарын негээрин Х. М. Васкес медеглээн.

Дужурткен хаанның кем-херектиг үүлгедиглерин болгаш Иранга АКШ-тың ажыл-чорудулгазын истээр талазы-биле делегей комиссиязы болдунун ажылын Иранда уламчылап турар. Комиссияның кежигүннериниң бирээзи, Сирияның төлээлекчизи Адиб ад-Дауди Иранның эстинал министерствозунуң аңаа берген документилер-биле таныжып көргеш, Иранга хааның эрге-чагыргазының ёзу-чурумунуң үезинде кижиниң эргелерин үреп турганының хемчээли шынап-ла коргунчуг болган деп медеглээн.

Иран революциязының удуртукчузу аятолла Хомейни март 2-де эмнелгеден үнүп чоруткан. Ол аңаа чүректиң ажылдаары баксыраанын-биле холбаштыр ай ажыг үеде эмнелге курузун эрткен. Национал чаңгыс эпти быжыглаарынче болгаш март 14-те болур парламент соңгулдаларынга идепкейлиг-биле киржиринче кыйгырыгны Хомейни иран улуска кылган.

ПЕКИННИҢ ЧАЖЫТ САДЫГЛАЖЫЫШКЫНЫ

КНО-нуң шиитпирин каржызы-биле үреп база Мурнуу Африка Республиканы хүлээп көрбези дээш демисежип турар делегейниң хөй-ниитизинге чөңгээлээшкинни кылып, Пекин расисчилер-биле садыгны чүгле калбартып турар эвес, харын хөй талалыг, оон иштинде дипломаттыг харылзааларны Претория-биле тургузар деп турар.

Кыдат — мурнуу-африканың чоошкулажырынга база болза антисоветизм болур деп Иоганнесбургтуң «Стар» солуну демдеглээн. Ол чоокшулажыышкынның перспективазын анализтеп тура, Мурнуу Африка Республика «Барыын чүк биле Кыдаттың Чаагай Ыныышкын мугулдурунун чоорунга камгалал кылырынга кады ажылдажылганың эң-не перспективтиг чери болу берип болур» деп солун бижээн. Ынчангаш чугаа болза чүгле НАТО чурттары эвес, харын Кыдат Мурнуу Африка Республиканың девискээрин депшилгелиг хамаарышпас күрүнелерге болгаш Мурнуу Африкага национал хосталгалыг шимчээшкиннерге удур хоралакчы ажыл-чорудулгага ажыглап болурунуң дугайында боор турар.

Пекин биле Преторияның аразында харылзааларның «шенелде чүүлү» болза садыг болу берген. Бир эвес 1978 чылда ийи чурттуң аразында бараан саарылгазы 10 млн. доллар турган болза, эрткен чылдың баштайгы чеди айларының дургузунда, Иоганнесбургтуң «Ран дейли мейл» солунунуң үнелеп турары-биле алырга, 170 млн. долларны ажа берген.

Садыгның ындыг өзүлдези чүүден болганыл? Пекин биле Преторияның аразында «чажыт садыгның» кол чүүлдериниң бирээзи боо-чепсек боор турар деп болдаар үндезин бар. «Пекинден чугула шериг-политиктиг төлээлекчилерниң» Намибияже чоокта чаа болган айн-чоруунун үезинде расисчилерге шериг техниказын Кыдаттың садарының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Кыдат шериг делегациялары бот-боттарының соо-биле шериг техниказын болгаш чепсек-херекселдерин садып алыр сорулга-биле барыын чүк чурттарындан дилейип чоруп турары билдингир болгай. Оларның чамдызын Мурнуу Африка Республикаже үндүр садары Пекинге чүгле эвээш эвес орулганы берип турар эвес, харын-даа КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң хоругдалын ойзур, расисчилерге Барыын чүктүң шериг чепсектерин алыр арганы уламтырган.

Кыдаттан Мурнуу Африка Республикаже боо-чепсектиң хөй кезиин Гонконгуда туруп турар фирмалары дамчыштыр чорудуп турар. Армияның болгаш полицияны хепкерери-биле хөй пөстааны Кыдаттан Мурнуу Африка Республика база садып ап турар. «КУР-га кылган» деп демдектиг хөй кижилери болгаш кара-бажың камераларынга шоочалар расисчи кара-бажыңнарда доктаамал ажыглап турар эт болу берген. Расисчи республиканың экономиказын деткип турар кыдат нефть база саттынып турар.

Болуунуң садып турар чүүлдериниң орнунга Кыдат мурнуу-африканчы болгаш родезийжи хөй бараанарны, чүнүн-даа мурнунда стратегтиг ужур-дузалыг хром руданы, чести, ак коргулчунну, никельди садып ап турар. Пекинден ылгалыштыр Мурнуу Африка Республиканың эрге-чагыргалары КУР-биле боттарының харылзааларын чажырбайн турар. Иоганнесбургтуң «Файнэншл мейл» солунунуң билингени-биле алырга, Кыдат биле Мурнуу Африканың аразында «быжыг садыг харылзаалары тургустунган».

Апартеидти экономика талазы-биле быжыглавышаан, Пекин Африканың мурнуу чүгүнге расизмниң болгаш реакцияның чөленгиижин хевээр арттырарынга сонуургалдыг империалистиг күрүнелерниң политиктиг эвилелчизи кылдыр хөделип турар. «Пекинниң Мурнуу Африка Республика-биле өзүп турар харылзаалары — ол болза хосталгалыг демиселдиң хереэнге Кыдаттың өскерилгениниң логикалыг түңнели болур» — деп, Мурнуу Африканың Африканчы национал конгрезиниң чиңгине секретары Альфред Нзо медеглээн.

С. КУЛИК,
СЭТА-ның политиктиг тайылбырлакчызы.

ШАҢНАЛ СООНДА...

Чагааның изи-биле

Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының хүнү эрткен чылын октябрь 14-те болган. «Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыннары байырлалынга уткуштур багай эвес ажылдааннар. Малчыннарның, механизаторларның, саанчыларның болгаш өске-даа ишчилерниң аразында калбарган социалистиг чарышка тиилекчилерни ол хүнге уткуштур тодараткан.

Совхоз директору В. А. Бутенко мурнакчыларны шаңнап-мактаарын ажылчын комитединиң даргазы В. Х. Сагды-биле сүмелешкен. Херек болгу дег акша-төгерикти кассадан үндүрүп алырын чөпшээрээн.

Виктор Хипкенович Сагды 1550 рубльди кассадан үндүрүп алгаш, көдээ ишчилерге таарржыр эт-бараанпарны садары-биле Кызыл хоорайже кирген.

Виктор Хипкенович бараанын эккелген. Хеп чүүр машиналар-даа, телевизорлар-даа, хевистер-даа бар.

Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының хүнүнүн бүдүүзү. Силиг кеттинген малчыннар, механизаторлар саанчылар суурнуң клубунга чыглып келгеннер. Мурнакчыларга шаңналдарны тывыскылаан. Совхозтуң хоочун хойжузу Чоолу Оруспай хеп чүүр машинаны, Сат Мыйлок хевисти, чолаачы Виктор Топоев «ВЭФ-202» деп транзисторну, Салчак Маргылдак «Рекорд-339» деп телевизорну түс-түстa алгылаан. Шупту он ажыг кижи ол хүн шаңнал алган. Тиилекчилерге байыр чедирген адыш часкаашкыны клубка ыиммираан, шаңнатканнарның арыннарында хүлүмзүрүг чайынналаан.

Байырлыг кежээни хаггазының соонда, совхозтуң удуртукчулары аяк шай ишкеннер.

«Аяк шай» элбек болган. Эът-даа бар, ногаа аймаа-даа четчир. «Кылаң-кара» база кеступ келген. Даргалар күндагаларын үскүлештирген. Бир дугураанның соонда ийи дугаарын, ийизиниң соонда үшкү дашканы ишкилээн. Чугаа хөрлээдеп, «Кара-Хаактың» кыдыы-биле аккан хем дег шаалаан. Алгыш-йөрээлдер, ажыл-ишке чедиишкиннер дээш дашкалар удаа-дараа божуттунгулаан.

Кежээ хөглээн даргалар эртенинде шупту ажылдап чедип келгеннер. Кара-Хаакта амыдырал биеэги хевээр болунун тавы-биле эртип турган. Ынчалза-даа бир кижи эл тывызыксыг бодалдан бажын «ыжыды» боданган. Байырлал хүнүнүн бүдүүзүнде кезек удуртукчулар аъш-чемниң дээжизин чооглаан болгай. Кымның акша-төгерииин олар чарыгдааныл? Чүге шаңнал алган чаңгыс-даа кижи ведомостуга азы кандыг-бир документиге ат салбажык? Акша-төгериктиң бажын Сагды дарга билип турган болгай.

Ол чигзиниг чоруур кижи бодунун бодалындан чамдыкта эпчексунар-даа. Ажылчын комитеттиң даргазы совхозта принципиалдыг эштерниң бирээзи. Четпестерге эптеш чок. Күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр кижилерни шүгүмчүдээр, совхозтуң экономиказының быжыглаарынга бодунуң санал-оналын база киирип чоруур дарга болгай. Ынчалза-даа бир-ле билдинмес дувураазын темги эштиг амыраптастаан. Чеже баш ыжып, аңдарлып, дуйдерлип чоруур боор. Бодунуң бодалдарын илереткен чагааны «Шынның» редакциязынче чоруткан.

Солунуң корреспондентизи Кызыл райкүүскомнуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң кол бухгалтери Д. Чоолу, юризи А. Доңгак олар-биле кады аңаа чеде берген.

Келген улус эрткен чылдың он айның документизин көдүрген. Ийет, директорнуң дужаалы бо. № 154. 1979 чылдың октябрь 8-те үндүрген. Он ийи мурнакчының ады кирген. **«Салчак Маргылдакты 276 рубль өртектиг телевизор-биле, Виктор Самороковту 168 рубль өртектиг хевис-биле, Виктор Топоевти 145 рубль өртектиг приемник-биле, Николай Олинни 72 рубль өртектиг турисчи майгын-биле...»** Ниити түңү 1550 рубль. В. Х. Сагдының алган акшазының түңү база ындыг.

Чагааның автору чүге чигзингенил? Азы чамдык кижилер шаңналын албаан бе? Ведомосту көөрге илден болгай. Ында аттарын салып каан болур. Документилер кошкан өгчётта ындыг ведомость чогул. Чеже-даа дилээш, чалашкан. Бухгалтер Галина Топоева «Кажан-даа ындыг ведомость кылбас чүве, демей-ле чок» деп харыылаан. Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының хүнүнде шаңнал кылдыр 1550 рубль үнген дугайында В. Сагдының адынга бижээни, оон ат салганы чарыгдал ордери-биле директорнуң дужаалы бар дээрден башка, кандыг-даа документ чок. Ол ёзугаар акшаны кол бухгалтер Ш. Куулар үндүр бижиткен.

Ат салган документ чокта кымның кандыг шаңнал алганын боттарындан айтырар апаар. Николай Олин биле Виктор Топоев олар совхозтуң гаражында машина септеп турлар. Ынчан кандыг шаңнал алганын олардан айтырдывыс.

Николай Олин «Восток» деп 28 рубль өртектиг шак алганын чугаалады.

— Силерни шаңнаар дугайында директорнуң дужаалын көрген силер бе?— деп айтырдывыс.

— Чок.

Ону көрбээни шын. Көрген болза алдепсине бээр боор. Чүге дээрге дужаалда болза Н. Олинни 72 рубль өртектиг майгын-биле шаңнаарын айыткан. А шактың өртээ 28. А 44 рубль кайда барганыл?

Виктор Топоевтиң алган приемнигиниң өртээ 99 рубль. Дужаалда В. Топоевти 145 рубльдиң приемниги-биле шаңнаарын айыткан. 46 рубль база карышкактыг.

Совхозтуң мурнакчы механизатору Виктор Самороковтуң бажыны Кара-Хаак суурнуң барык кыдыында. Боду чогул. Кадайы Светлана Викторовна бажыңында олур. Өг-бүлениң ар ээзиниң мурнакчы ажылдап турарынга байыр чедирдивис. Светлана өөрүп хүлээп алды.

— Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының хүнүнде силерниң ашааңарны чүнүн-биле шаңнады?— деп айтырдывыс. Светлана ындыкка өөрээлче эрткеш, улуурунга эптиг кылдыр кылып каан шоодай көргүстү. Этикетказында өртээн айтып каан — 28 рубль.

— Оон өске шаңнал бербеди бе?

— Чок.

Шаңнал алган он бир кижиниң алдызынга ол хүн бардывыс. Демги дужаал ёзугаар ол түңнү алган кижи тывылбаан. Сат Мыйлокка харын хевисти берген. Ында безин 1 рубль карышкактыг. Нурзат Братты 276 рубль өртектиг телевизор-биле шаңнаар дугайында дужаал бар. А херек кырында аңаа «Рекорд-339» деп телевизорну бергенин ажылчын комитеттиң даргазы боду безин бадыткады. Оон өртээ 201 рубль. Хыналда кылганывыс алды кижиге безин 254 рубльди чедир бербээни ол хүн илерээн.

Оон түңнелин совхоз директору В. А. Бутенкога дыңнаттывыс, хөй чугаалаар сөс-даа ында чок.

— Улус шаңназын дээш 1550 рубльди ажылчын комитединиң даргазынга чөпшээрээн мен, оон ыңай чүнү-даа билбес мен — диди. Ведомость чүге коштунмааның айтырдывыс. «Ол кол бухгалтерниң ажылы болур, сан-хөө билбес, агроном кижи мен» деп, В. Бутенко харыылады.

А кол бухгалтер? Шуур-оол Кылын-оолович Куулар сан-хөө чурумун чүге хажытканыл? Ол айтырыгга боду чогумчалыг харыы бербээн. База-ла Галина Топоеваның ышкаш: «Черле ведомость тургуспас улус бис» диди. «Алганының дугайында ведомость чокта акша үндүр бижип болбазын билир силер бе?» «Билир мен». Ол хиреэзинде чурумну чүге хажытканының чылдагааның тайылбырлаар сөс тыппаан.

Профэвилелдиң ажылчын комитединиң даргазы Сагды-биле чугаавыс база үнмээн. Дужаалды-даа аңаа көргүзүп, улустуң тайылбырын-даа тыңнаткан бис. Бук-даа дивээн. Арткан акшаның кайгаазын айтырарывыска, чүнү-даа чугаалаваан.

Ажылчыннарны шаңнаан акшаның чамдызы канчап барганыл? Харыысалгга чүү кижиге онаажырыл? Бо айтырыгларга харыы бээр черлерни мааа адаары артык боор.

Д. ЧЫДЫМ.

СОҢГАДА ЧЫРЫК

Сырба Машпак-ооловнаның эртежизи черле хөлчок. Эртен чер чырывайн чорда-ла, оон соңгазы чырыш кынныр, ол ырактан-на өөрүшкүлүг көстүп турар. Кежээ база ындыг, суурнуң ол-бо кудумчуларының бажыңнарының соңгаларының чырыы соңнугмурнуг өшкүлеп кадгылаар, суур ыржым-шыпшып апаар, хүнзедир олут өрбайн ажылдап келген кижилер дыжынче шыыгайны бээр. А башкының соңгазы чырывышаан турар. Дүнеки дээрниң түмен-сая сылдыстарының көгеренңиэн оттары ол чырык соңгаже, «чүү деп мындыг чырык от боор» дээнзиг, чивенейнип тургулаар.

Сырба Машпак-ооловна бо эртен база-ла эртези хөлчок туруп келген. Ол эртенги ажылчемин шалыпкыны хөлчок кыла каапкаш, чемненип алгаш, ортумак школаның интернадынче кылаштапкан.

Кудумчуда улус-даа көзүлбес, ынчалза-даа бажыңнарның соңгалары чырып эгелээн, хоолайлардан шейдүнчек куу ыштар үнүп келгилээр. Сарыг-Сеп черле ындыг, чылдың кайы-даа үезинде эртен эрте хемни куду соолаңнадыр чыварлап кээр. Ам база-ла хемни куду соок чывар үрүп турган, ол арын-баштты ажыннадыр хаарып турар. Башкы олче-даа кичээнгей салбаан. Ол интернатта чурттап турар дөрт чүс ажыг уругларның дугайын бодап чораан. Чоннуң ынча хөй ажы-төлүн өөредип, кижизидип өстүрер хүлээлгени холунга алган улус бедик харыысалгалыг болур ужурлуг. Оларның чүгле канчаар өөренип турарын хынаар эвес, өөренириңге бүгү таарымчалыг байдалды тургузар. Уруг-ларыгга изиг ынакшыл, оларга ава-ачазы ышкаш сагыш салышкын, хайгаарал, кичээнгей херек. Дүне уруглар удуйла бээр дээш, оожургап болбас. Уруглар улаарап, эъди изип, аарый-даа берип болур. Ылангыя кышкы үеде оларның кеткен идик-хеви чылыг, кургаг болур ужурлуг. Өөреникчилерниң чурттап турар өрээлдери арыг-силиг, арыг агаарлыг болуру дээш сагыш салыр чүве-ле хөй.

Интернаттың кижизидикчи башкылары багай эвес ажылдап турар, ону бодап келгеш, директор хүлүмзүрүй каапкан. Ол боду эриг баарлыг ие кижи болгаш өөреникчилеринге база хөлчок ынак. Оларынга ынакшыл чамдыкта уругларындан безин арта бээр, оларның угаангыр-сагыңгыр чоруун, чаптанчыг, каттырынчыг чаның магадап олуруп алыр. Оларның-биле чугаалажырга мырыңай хөлчок солун, бичии уруглар кезээде бүзүрээчел бүдүштүг, чугаа-сөзү ажык чаагай, чүнү-ле бодап база күзеп чоруур-дур, ону тө каап бээр.

Хайныккан шак мындыг бодалдары-биле директор интернат эжиинге чедип келгенин эскербейн барган. Ол эжикти ажыдып кирген дораан интернат эргелекчизи Зинаида Васильевна-биле ужуражы берген.

— Экии-и, Зинаида Васильевна, уругларывыс ам-даа турбайн турлар бе?— деп, ол айтыргаш, хөй чылда ажылдап келген улуг арга-дуржулгалыг интернат эргелекчизиниң арнынче көрген.

Зинаида Васильевна Листова мырыңай бичии уругларзыг чазык-чаагай хүлүмзүрээш:

— Ам-даа чээрби минута бар-дыр, Сырба Машпак-ооловна. Хөөкүйлер ол-даа болза уйгузун хандыр удуп алзыннар — дээш, директорун ажылдап орар өрээлинче чалаан.

Ийи башкы чугаалажып үнген:

— Өрээлдер ишти чылыгдыр бе, Зинаида Васильевна?

— Даштын соок-даа болза, өрээлдер чылыг-дыр, кочегар эки ажылдап тур.

— Уругларның кадыы экидир бе?

— Аараан кижи чок, чүгле чамдык оолдар чөдүргүлей бээр-дир...

Сырба Машпак-ооловна эртенги шакта оолдар, уруглар өрээлдерин эргилдир кезип көрген. Оон соонда кижизидикчи башкыларны, интернаттың ажылчыннарын чыып алгаш, эскерип көрген чүүлдерин ажыы-биле чугаалап, чамдык четпес чүүлдер дээш сагындырыгларны-даа кылган.

Сырба Машпак-ооловна ам школазынга чедип келгеш, бодунуң улуг эвес-даа болза чырык, чылыг өрээлинге олуруп алгаш, кезек боданып орган. Биче эвес коллективти удуртуп турар кижи дүүн канчаар ажылдааның, бөгүн, даарта харын-даа бүдүн чылдың дургузунда чүнү кылырын шүгдүнүп боданыр. Бодап алган чүүлдерин ылап-ла кылып алыр дээш ажылдаар.

Школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажылының деннелин ам-даа бедидеринче угланган янзы-бүрү хемчеглерниң дугайында ол боданып эгелээн. Амгы совет школаның мурнунда нарын болгаш хөй талалыг сорулга салдынып турар. Уругларның коммунистиг кижизидилге айтырыын комплекстиг боттандырар, оларны кижизиг мөзү-шынарга, культурлуг аажы-чаңга, быжыг эртем-билигге өөредип тура, уругларны күш-ажылга чүткүлдүг, Төрээн чуртунга изиг ынакшылдыг, интернационалчылар кылдыр өөредирин чедип алыр. Чүгле ынчан башкы бүрүзү коммунистиг кижизидилге айтырыын чогуур негелдеге чедир тургузуп ап болур.

Директорнуң столунуң он талазында азыгда кызыл тук көстүп турар. Сарыг-Септиң Тока аттыг № 2 ортумак школазының өөредилге-кижизидилге ажылының талазы-биле эки түңнелдерни чедип алганының бир херечизи ол.

Чедип алганынга доктаавас, оожургавас. Директор башкы ам ол дугайын бодап орган. Бо чыл болза улуг башкы В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 110 чылын демдеглеп, байырлап эртгирер политиктиг улуг болуушкуннуң чылы. Аңаа школа бүгү тала-биле белеткенип турар. Комсомол база пионер организациялары, отряд бүрүзү— шупту өөреникчилер аңаа быжыг сагылга-чурумнуг, эки өөредилгелиг, хөй-нийти ажылынга идепкейлиг киржилге-биле ужуражыр дээш белеткенип турар.

Бүгү-эвилелдиң ленинчи зачёду — коммунистиг кижизидилгениң айтырыгларының комплекстиг чорударының бир онзагай хевири. Ынчангаш школаның бүгү башкылары олче кол кичээнгейни салып турар.

Школада 8 «б» класстың өрээлин ленинчи өрээл кылдыр шимеп тургускан. Аңаа комсомол, пионер хуралдары, отряд чыыштары болуп келген. Аңаа моон соңгаар-даа хөй ажылдар чоруттунар.

Директорнуң өрээлинче башкылар кээп-ле турар. Олар боттарының кандыг ажылды канчаар организастап эртирер деп турарын Сырба Машпак-ооловна-биле ылап-ла сүмележип алыр.

Ам директор школаның класстан дашкаар ажыл организастап чорудар талазы-биле өөредилге эргелекчизи Хүрең Халар-ооловна Ондар-биле сүмележип орган. Өөреникчилерниң үшкү үлүүнда эки өөренмишаан, кандыг ажыл-херектерни кылырын чугаалажып көргеннер. Өөредилге эргелекчизиниң чугаазы база бодалы школада комсомол, пионер болгаш бөлгүмнер ажылын улам идепкейжидеринче угланган.

Сырба Машпак-ооловна Достай чээрби алды чылдың дургузунда башкылап турар шыырак билиглиг, улуг дуржулгалыг башкыларның бирээзи. Ол башкы ажылынга бедик харыысалгалыг, бодунга негелделиг кижилерниң бирээзи.

Аныяк башкы бир-ле дугаарында Кызылдың башкы училищезин дооскаш, Өвүр районнуң Хандагайты школазынга башкылап эгелээн. Башкы ажылының баштайгы чымыжын, бергелерин, оон өөрүшкүлүг түңнелдерин аңаа көрген. Ол аңаа үш чыл ажылдааш, Красноярскиниң педагогика институдунче өөренип киргеш, ону дооззуп алган соонда Тоора-Хемниң ортумак школазынга биология, химияны 7—8 класстарга башкылап, чеди чыл ажылдаан. Башкының арга-мергежили чоорту бедип келген. Сырба Машпак-ооловна Красноярскиниң педагогика институдунуң география факультедин база бот-өөредилге-биле чедиишкинниг дооскан. Оон соонда Туран школазынга башкылап, директорлап-даа ажылдап турган. А 1968 чылдан эгелээш ол Сарыг-Сеп школазында ажылдап турар.

Ажылынга харыысалгалыг, бедик мергежилдиг коммунист башкы Сырба Машпак-ооловна Достайның карак кызыл күш-ажылын Коммунистиг партия болгаш Совет чазак бедии-биле үнелээн. Ол Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы, улус чырыдыышкынының тергиини. 1978 чылда хоочун башкы бистиң республиканың башкы делегаттары-биле кады Бүгү-эвилелдиң башкылар съездизиниң ажылынга база киришкен.

Хоочун башкының хөрээнде ам Октябрь Революциязы орден чайнап чоруур. Төрээн чурттуң бо бедик шанналы ону улам сорук кииргэн.

Директор башкының башкылап турары география эртемиин кичээлинге кым-даа олуржур болза, оон уругларга берип турар быжыг билиин, ону республиканың бөгүнгү ажыл-амыдыралы, хөгжүлдези-биле бүзүреңдиг холбап билирин дораан эскерип каар.

Хоочун башкы, чаагай сеткилдиг кижи чеже-чеже өзүп орар салгалга торлуш дивес быжыг чалгын болур эртем-билигни бербеди дээр. Олар шуптузу Сырба Машпак-ооловна Достайны уттуңдурбас ынак башкывыс деп чоргаарап база хүндүлеп чоруурлар.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

Улустарның акы-дуңма өг-бүлезинде

ЭРТКЕН ҮЕЖЕ ЫРАЙ БЕРГЕН

Төөгүчүлерниң болгаш этнографтарның, оларның аразында совет-даа эртемденнерниң, хөй кезиги цыганнарның төрээн чуртун Индия деп санап, олар ол чуртун бистиң үениң бирги муң чылдарының төнчүзүнде каггаш, чорупканнар деп санап турарлар...

ССРЭ-де ийи чүс муң хире цыганнар чурттап турар. Шак ол көжүп чаңчыккан кижилерниң амыдыралында кандыг-кандыг өскерилгелер болгулааныл?

Оларның «коллективтиг овуруну» чамдык дүрзүлери бодур.

ААС-КЕЖИК БОЛГАШ БАЪК ЧАЯАН

— Бистиң кырган-ачаларывыс черле баък чаяан («бибахт») деп чүве билир чораан нар, а бистер ам чер кырында аас-кежик («бахт») база бар деп чүвени билир бис — деп, Брянск областың Тростань суурунуң чурттакчызы 45 харлыг цыган Иван Горбунов мээн чугаалай-дыр. Горбунов өске цыганнар-биле кады урле көжүп келген, ынчаарга бир-ле катап, көшкен цыган бөлүк Тростаньга кээп доктааган соонда, ол оон ынай чорбазын чугаалаан: «Көжериң уламчылаар бе азы турумчуур бе деп бо ийи айтырыгның бирээзин шилип алыр үе келген деп биле берген мен. Мээн уруг-дарыым база өскелер-биле бир дөмей өөренир болза экидир деп күзей берген мен. Ынчангаш кымчыны сый тудкаш октаптар үе келген деп чугаалаан мен...»

Доктаамал тускай мергежилдиг болуру, уруг-дарыгга эртем-билиг бээри — ам-даа көшпүшаан хөй эвес цыганнарны сууржун амыдыралче шилчиреринче албадап турар кол чылдагааннар бо-ла боор ийин. Бистиң чуртувустуң чамдык школаларында өөредилгени орус болгаш цыган дылдар кырында чорудуп турар тускай класстарның ажыттынгылааның чугаалап каары чугула.

Ынчаарга Горбуновтарже база катап ээп келиилиңер. Чаа черге оларның амыдыралы канчаар тургустунганыл? Улус депутаттарының көдээ Совединиң күүскому оларга кодан чанының участогун аңгылап берген болгаш бажың тудуп алырынга күрүне банкызы узун хуусаалыг чээлинни тывыскан. Иванның бодунга чолаачының мергежилин чедип алырынга дузалаанар. А оон уруглары — Василий биле Татьяна — боттарының үе-чергелери-биле кады школа доозуп алгаш, ам тус черниң колхозунда ажылдап турарлар. Иванның чугаазы-биле алырга, чаа амыдырал аңаа аас-кежикти («бахты») хайырлаан...

ЦЫГАН ЧОГААЛЧЫЛАРНЫҢ НОМНАРЫ

Орел хоорайның кудумчуларының бирээзинде улуг эвес бажың туруп турар. Ында ол чер чурттуг чогаалчыларның дугайын чугаалап турар музей тургустунган. Иван Тургенев биле Николай Лесковтуң, Иван Бунин биле Леонид Андреевтиң, Михаил Пришвин биле Александр Германонуң чурттаглазының болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының дугайында материалдарны ында делгээн. Дыка хөй кижилерге сөөлгү фамилия эки билдинмес, ындыг-даа болза ылап-ла Германону цыган литературазының үндезин салыкчызы деп турарлар.

Цыганнарның амыдыралының дугайында дыка хөй расказтары, очерктери ол бижиглээн. Оон очерктериниң бирээзин Максим Горький бедии-биле үнелээн. 1931 чылда, кажан Москвага делегейде бир дугаар цыган профессионал театр «Ромен» ажыттынганда, оон сценазынга бир-ле дугаарында Александр Германонуң «Дугуйлар кырында чуртталга» деп шиизи болган (ол шии 1200 ажыг катап үнген). Германонуң өлгениниң (1955 ч.) соонда оон чогаалдары ийи катап 30 муң тиражтарлыг үнгүлээн болгаш дораан-на арылдыр саттына бергилээн.

Совет цыган чогаалчылар 600 ажыг номнарны бижип тургусканнар, оларда цыган улустуң чуртталга байдалдары, ол чоннуң эрткен болгаш келир үелери чырыттынгылаан. Цыган чогаалчылар боттарының эки билир чүвезиниң дугайын бижээннер болгаш ам-даа бижиирлер: дыка хөй цыганнар, ылаңгыя улуг салгалдың төлээлекчилери, көшкүн амыдыралдың аар-берге школазын эрткеннер болгай. Чижээ, Михаил Безлюдский көшкүн цыган бөлүк-биле хөй чылдарның дургузунда көжүп келген. Оон «Пейко ко пейко» деп баштайгы ному цыганнарның көдээ ажыл-агый кооперативиниң тургустунганынга турасказтынган. Ол номнуң үндезининде алдынган фактыларны Безлюдский боттуг амыдыралдан шүүреп алган: «Роменниң күш-ажылы» (Цыганның күш-ажылы») колхозту ол каш чыл улаштыр удуртуп келген.

«Совет Россия» деп ном үндүрер чер 1974 чылда «Одаглар» деп шүлүктер чыындызы үндүрген, ында тос цыган авторларның чогаалдары кирген. Карло Рудевичиниң, Илья Мазуронуң, Иван Романонуң болгаш өске-даа аныяк шүлүкчүлерниң чогаадыкчы ажылдары-биле номчукчулар таныжар аргалыг болганнар.

Делегей литературазының эң эки чогаалдарын төрээн дылынче очулдурарын цыган чогаалчылар чугулалап көрүп турар. Баштай очулдуртунган чогаалдарның бирээзи Александр Пушкинниң «Цыганнар» деп шүлүглели болуп турары солун. Ону шүлүкчү болгаш проза чогаадыкчызы цыган Николай Панков очулдурган.

Цыган драматургтарның бижээн шиилери ССРЭ-ниң театрларының сценаларында үргүлчү үнүп турар. Чаңчыккан аайы-биле шиилериниң бирги ойнаашкынын кылыры-биле оларны баштай олар боттарының «Ромен» театрынга берип турарлар.

ЦЫГАННАР ДУГАЙЫНДА ЭРТЕМНИ ЦЫГАННАР «КЫЛЫП ТУРАР»

Мурнунда үжүк-бижик чок чораан цыганнарның аразындан бистиң чуртувуста янзы-бүрү адырларда ажылдап турар интеллигентилер салгалы өзүп келген деп чүвеге ам кым-даа кайгавас апарган.

Цыганнар совет эртемде база ажылдап турарлар. Чижээ, төөгү эртемнериниң кандидады Татьяна Киселева—«ССРЭ-ниң Европа кезээнде цыганнар болгаш оларның көшкүн амыдыралындан сууржуң амыдыралче шилчээни» деп солун шинчилел ажылының автору. Биология эртемнериниң кандидады Любовь Панкова мээ айтырыы-биле ажылдап турар. Инга Андронникова цыган улустуң төөгүзүн болгаш уран чүүлүн шинчилеп турар. Оон архивинде ам элээн каш муң үлегер домактар, 500 ажыг бижиттинген ырлар, чүс хире тоолдар чыгдынган (тоолдарның чамдызы «Хүнүң эдерип чоруур тоолдар» деп чыындыга парлаттынган).

Чүнүң дугайында ажыл кылып турарын Москва университединиң төөгү факультединиң доозукчузу, ам ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Этнография институдунуң эртем ажылдакчызы Надежда Деметрден айтырдым: «Цыган улустуң эрги чаңчылдарының болгаш ёзулалдарының дугайында тема-биле ажылдап турар мен. Кырган-ачамдан мээң дыңнап алганым мындыг сөстер-биле эгелээр чүве: «Ол чогум кажан болганыл деп чүвени ам уттупкан-дыр мен». Ынчангаш олар дегенда кылдыр хуула бербезин дээш далажыр ужурлуг» — диди. «Калдорари цыганнарның өг-бүле амыдыралының чамдык онзагай чүүлдери» деп Деметрниң бирги эртем ажылы 1979 чылда үнген дугайын демдеглеп каар херек.

...Амгы үениң муң-муң цыганнары-биле бир дөмей, Надежда Деметр база көжер терге кырында майгың иштинге эвес, бөжүүр бажыңга төрүттүнген. Көжүп чоруур цыганнар дугайында ол чүгле улуг кижилер чугаазындан дыңнаан. Ындыг-даа болза ол цыган болуп артып калган. Ол дугайын оон бажыңынга болганчок-ла дыңналы бээр гитарага үлеттирген ырлап херечилеп турар. Көшкүн амыдырал чок-даа болза цыган цыган болуп артар, а ыр биле гитара чокта цыган чок.

Илья ГИТЛИЦ. (ПМА).

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

ХӨЙ ХЕВИРЛЕРГЕ

ГТО-нуң хөй хевирлеринге Кызылдың школачыларының, бүдүрүлге албан черлериниң, өөредилге черлериниң база «Динамо» спорт ниитилелиниң аразынга маргылдааны хоорайның күш-культура болгаш спорт комитеди, ВЛКСМ хоорkому организастап эрттирген. Маргылдаага 200 ажыг күш-культуржулар киришкен. Спортчуларның аразынга солун маргылдаалар хаакка, боодалгага, турникке тырттынарынга, чыдып алгаш хол бажынга көдүртүнеринге болган. Түңнелинде бирги бөлүкке № 14 школа — бирги, № 15 школа — ийиги, № 11 школа — үшкү черлерни чаалап ап, тиилекчи болганнар. Ийиги бөлүкке бирги черни школа-интернаттың башкылары, ийиги черни Кызылдың 48 дугаар тудуг эргелели, үшкү черни тыва автоорук эргелели алган. Үшкү бөлүкке автоорук техникуму—бирги, № 1 КПТУ—ийиги, көдээ ажыл-агый техникумунуң командазы — үшкү черже үнгеннер.

14—15 харлыг уруглар аразынга № 15 школаның өөреникчизи Л. Терминова, ол-ла назыга оолдардан № 1 школаның өөреникчизи С. Чуболар бирги черлерни алгаш, тиилекчи болганнар. 16—18 харлыг уруглардан № 15 школаның өөреникчизи Н. Ефтюхова, оолдардан № 11 школаның өөреникчизи О. Ярин чемпионнааннар.

ГТО нормаларын дужаарының дөрткү чадазынга школа-интернаттың башкызы Л. Бергат, а бешки чадазынга база ол школаның башкызы Э. Крыцын олар бирги черлерни ап, чемпионнааннар.

Үшкү бөлүкке ГТО нормаларының үшкү чадазынга нормалар дужаарынга башкы училищезиниң суругуулу Л. Горбунова чемпион болган. Ол-ла бөлүкке оолдардан № 1 КПТУ-дан С. Сарыгбай тиилээн. 45—55 харлыг херээжен спортчуларның аразынга автоорук техникумунуң башкызы М. Кочнёва, а 40—49 харлыг эр улустан ол-ла техникумнуң башкызы В. Уколов олар бирги черлерни ап, тиилекчи болганнар.

Тиилекчи болган командаларга, тус-тус спортчуларга ВЛКСМ хоорkому, хоорайның күш-культура болгаш спорт комитеди дипломнарны, өртектиг белектерни тывыскан.

М. БИЧЕ-ООЛ, хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединиң даргазы.

АЛЫШКЫЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

Хаакка маңнаарынга Кызыл хоорайның күш-культура коллективтериниң комсомол-профэвилел крозунуң түңнел маргылдаазы эрткен дыштаныр хүннерде Хербис даанга болуп эрткен. Аңаа хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелеринден, албан-организацияларындан, ортумак, дээди өөредилге черлеринден болгаш школаларындан ниитизи-биле 180 ажыг хаакчылар киришкен.

Ол командаларны үш аңгы бөлүкке үскеш, хар-назызының аайы-биле ГТО-нуң аңгы-аңгы чадаларының нормаларын оларга дужааттырган. Хаак оруунга ийи хүн үргүлчүлеп келген спортчу демиселдиң түңнелинде 100 ажыг хаакчылар ГТО-нуң нормаларын дужааганнар.

Эң шыырак бөлүкке болган маргылдааларга Чурут алышкылар эки түңнелдерни чедип ап, ГТО-нуң алдын хөрек демдээниң нормазын дужааганнар. Маргылдааның бирги хүнүнде 5 километрниң хаак оруун Леонид 14 минута 27 секундада эрткеш — бирги, Николай аңаа 25 секундазы ойнаткаш — ийиги, а алышкыларның эң улуу Владимир үшкү черлерни ээлээннер.

Комсомол-профэвилел крозунуң ийиги хүнүнде эр улус 10 километрге, а херээжен хаакчылар 5 километрге чарышканнар. Эр улустуң чарыжынга база-ла үстүнде адааны үш алышкы база-ла бирги хүнүнүң түңнелдери ышкаш, шупту шаңналдыг черлерни алганнар.

Бо үш алышкы хаакка маңнаарының янзы-бүрү хемчээлдеринге Тыва АССР-ниң каш дакпыр чемпиону аттарын эдилеп чоруурлар. Олар шупту хаакка ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат атты чедип алганнар. Алышкылар улуг спортче баштайгы базымны Улуг-Хем районда Торгалыг школазынга өөренип турган үезинде эгелээннер. Амгы үеде бо алышкыларның эң улуу—Владимир Кызылдың № 14 школазында күш-культура башкызы. Оон өөреникчилери хаакка маңнаарынга болгаш чайгы, күскү кросс маргылдааларынга республика найысылалының школачыларының каш дакпыр чемпиону, а ортуну Леонид биле хеймери Николай олар Кызыл гарнизонунда спорт инструкторлары.

В. ЧАДАМБА.

ЧУРУКТАРДА: Кызыл хоорайның комсомол-профэвилел крозунуң киржикчилери оон ажыдыышкынының үезинде; Николай, Владимир, Леонид (солагай талазындан) Чурут алышкылар.

КАДЫКШЫЛ БӨЛҮҮ

Найысылал Кызылда кадыкшыл бөлүү ажылдап эгелээ-ле дөрт чыл боол турар. Чылдың дөрт эргилдезинде хоорайның албан организацияларындан, бүдүрүлге, черлериңден янзы-бүрү профессияның назы-хары улгады бергеннер, пенсионерлер, аныяк-даа кижилер ол бөлүкте кичээлдеп, күш-дамырын быжыктырып ап турарлар. Оларның кичээлдери неделяда үш катап болуп турар. Аңаа келгеннер спорттуң массалыг хевирлери волейбол, баскетбол, футбол, теннис, бадминтон дээш оон-даа өске хевирлеринге маргылдааларны эрттирип турар.

Кышкы үеде «Херел» спорт залынга сула шимчээшкиннерни назы-хар аайы-биле кылырын күш-культура башкызы В. Ю-То-гоня эрттирип турар.

Р. ТОЛЗАТМАА, кадыкшыл бөлүүнүң кежигүнү.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КЫРГАННЫҢ ХОМУДАЛЫ

Күш-ажылдың хоочуну С. О. Оюннуң уруглары улгаткаш, тускай өг-бүле тудуп, республиканың аңгы-аңгы районнарында ажыл-агыйның янзы-бүрү адырларында ажылдап чоруурлар. А кырган боду пенсионер. Пенсиалааш безин 5 чыл иштинде таңнылдап ажылдаан.

Эвир чылын общежитиеге чаңгыс комнаталыг өрээлге ол чурттап турган. 1979 чылдың чазынында ук общежитиени септээри-биле чурттакчыларны оон үндүрген болгаш септелге доозулган соонда ол өрээлди кыргаңга катап эгидип бээр боол аазаннар.

Херек бүтпээн: кырганга ол өрээлди бербээннер. Ам канчаар боор, бажыңнар кезип, ол-бо таныштарның бажыңнарынга хонуп турган. Кырган кижиге ол берге дээрзи билдингир.

Күш-ажылдың хоочуну ам фабрикада ажылдап турар 18 харлыг уруунуң 12 дөрбелчин метр шөлдүг бичии бажыңчыгажында чурттап орар.

Уруу, күдээзи-биле мыңдыг бичии шөлдүг бажыңга чурттаарының бергезиниң дугайын суур Совединге-даа, комбинаттың дирекциязынга-даа чедип, айтырыг тургузуп келген. А кырганның хомудалын комбинаттың удуртукчулары херекке албаан, бажың бербээн.

Кырганның хомудалын «Тыва кобальт» комбинаттың удуртукчуларынга база ында каттышкан профэвилел комитединге дамчыткан мен. «Доораан бериптер бажыңывыс чок, чоорту өөренип көөр бис»— деп харыы берди.

Пенсионер кырган С. О. Оюннуң хомудалын комбинаттың удуртукчулары профэвилел комитеди-биле чогумчалыг шиитпирлээр өйү келген.

О. ЧЫВЫРАЛ, профоблчөвүлелдиң амыдырал-хандырылга килдизиниң инструктору.

АГААР

Бөгүн республикага шокар булуттаар, чагбас. Янзы-бүрү углалыышкынныг хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы барыын талакы районнарга 8—13, өске арткаанаарынга 0—5 градус соок болур.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы 9—11 градус соор.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 5-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

10.00 — «Үе». Информастыг программа. 10.40 — Эртенги гимнастика. 11.05 — «Мени мана». Уран-чечен фильм. 12.35 — «Кино аян-чоруктар клуву». Дамчыдылганы Ю. А. Сенкевич чорудар. 13.35 — Медээлер. 13.40—15.40 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

15.40—«Орус дылды өөренип турар бис». 23-кү кичээл.

МОСКВАДАН

16.00 — Медээлер. 16.20 — Долгандыр турар бойдусту камгалаар дугайында документалдыг фильмнер программазы. «Каспийниң арыг чоруунуң камгалалында», «Соңгу чүктүң чымчак бойдузу», «Шиповскинин камгалал чери». 17.05 — «Алдын хаалгалар». Уругларга музыкалыг программа. Кошпадан дамчыдылга. 18.00 — А. С. Пушкин— «Евгений Онегин».

КЫЗЫЛДАН

19.00—Телемедээлер. 19.10 — «СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга». Дамчыдылга. 19.40 — Уругларга фильм. «Кожа адыглар». Мультфильм. 19.55 — Телемедээлер. 20.10 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.15 — Бөгүн делегейде. 20.35 — «Кино көрүкчүзүнүң спутниги». Дамчыдылганы РСФСР-ниң улустуң артизи З. Кириенко чорудар. 21.05— Улустуң аялгалары. 21.20 — «Өске хоорайда чаашкын». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 22.30 — «Үе». Информастыг программа. 23.05 — 00.50— Футбол талазы-биле кубок эдилекчилериниң Кубогу. «Динамо» (Москва) — «Нант» (Франция). Тбилисиден дамчыдылга. Чапсарда — Бөгүн делегейде. Информастыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

КЫЗЫЛДАН

18.00— «Шудургу чорук дугайында сактыышкын». Документалдыг фильм.

МОСКВАДАН

19.00 — «Харыылаңар, горнистер!». 19.30 — Күрүнениң Н. Осипов аттыг үлегерлиг орус улустуң оркестриниң концерти. 20.50—Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

20.15— 21.25 — «Дуураашкин». Уран-чечен телефильм.

КИНО

МАРТ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Мексика делгерезин!» 15.10, «Москва карак чаштарынга бүзүревес» (2 сериялыг) 9.30, 12.20, 17.00, 19.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бичии адаһын ужуралдары» 9.30, 11.00, «Дайын болгаш тайбың» (2 сериялыг) 15.00, «Джунгли хааны» (2 сериялыг) 12.30, 17.50 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кардиналга удур дөрт кижи» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Илбичи шынчы сос» 13.00, «Дөрт мушкетёр» (2 сериялыг) 14.20, 17.10, 20.00 шактарда.

1979 чылдың январь 5-те Алексей Кодур-оолович Ооржактың адынга Кызыл КАИзиниң тывысканы «С» хевирлиг «ААИ» сериялыг 881629 дугаарлыг чолаачылаар эргениң шынзылгазының болгаш 602629 дугаарлыг талонунуң читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Редакцияның адрези: Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63 редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35 секретариаттың 2-23-35 партийжи амыдырал болгаш совет тургузуу килдистериниң 2-37-13 пропаганда килдизиниң 2-31-75 культура килдизиниң 2-23-54 көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 үлетпүр килдизиниң 2-31-75 чагаа килдизиниң 2-41-27 информация килдизиниң 2-20-60 корректорларның 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17865. Чагыг № 724.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—00863.